

Kur'ân'ın Öngördüğü Dostluk

M.Vehbi ŞAHİNALP*

Özet

İnsan, sosyal bir varlık olarak başta hemcinsleri olmak üzere birçok varlıklarla ilişki kurmak durumundadır. İnsanların her kesimiyle barış anlayışı içinde olmak, Kur'ân'ın temel ilkesi olmakla beraber, herkesle aynı düzeyde dost veya sırdaş olmak, Kur'ân'ın prensiplerine aykırıdır. Bu nedenle bir Mü'min açısından sosyal hayatta dostluk kurmaya değer insanların nitelikleriyle dostluklarından kaçınılması gereken kişilerin nitelikleri Kur'ân-ı Kerim'in farklı yerlerinde, belirtilmiştir.

Bu amaçla konuyla ilgili ayetlere ilişkin çeşitli tefsir kitaplarındaki yorumlar, ilgili hadislerle karşılaştırıldıktan sonra, bu noktadaki olumlu ve olumsuz nitelikler, iki kategoride ele alınarak değerlendirilmiştir.

Bu kapsamda; Tefsir alanında el-Kurtubî'nin *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kuran'ı* ile ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşaf'ı*; hadis alanında Buharî ve Müslim'in *Sahih'leri*; kelâm alanında Gazalî'nin *el-Munkizu mine'd-Delal'ı*; dil ve edebiyat alanında İbn-ü Manzur'un *Lisanü'l-Arab'ı* ile ez-Zübeydî'nin *Tacü'l-Arus'u* temel kaynaklar esas alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Veli, Sadık, Refik, Halil, Vüd, Vedûd, Bitane, Velice.

Abstract:

Human, as a social being, has to conduct relationships with other humans and many other creatures.

Although being in peace with everybody is a fundamental principle of the Qur'an; on the contrary, it is against the Qur'an to have same level of relation with everybody.

For this reason, features of people who are deserved to get closed and

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

the other group's features who are deserved to get away from are mentioned in different places of the Qur'an.

For this purpose, comparison of tafsir and hadith sources have been made in this regard and the issue was reviewed in two categories with regard to their negative and positive points.

To study the topic, Kurtubi's *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kuran* and Zemahsheri's *el-Keshshaf* as tafsir sources; Buhari's and Muslim's *Sahihs* as Hadith sources; Gazali's *el-Munkizu mine'd-Delal* as Kalam source; Ibn Manzur's *Lisan al Arab* and ez-Zubeydi's *Tacu'l-Arus* used as dictionary and literature sources

Key Words: Wali, Sadik, Rafiq, Khalil, Wud, Wadud, Bitana, Walice,

I. Giriş

Kur'ân-ı Kerim'de Dostluğun Karşılığı Olarak Geçen Kavramlar

1. الود [el-Vüddü]

Bu kelime, istemek, sevmek, dilemek, temenni etmek ve hoşlanmak anlamlarına gelen *ود يود* fiilinin mastarıdır. Mastar olarak; dostluk, muhabbet ve sevgi anlamlarında kullanılır. Bu kelime Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde olmak üzere şöyle geçmektedir: *إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا* (*İman edip Salih ameller işleyenlere gelince, Rahman (olan Allah, dünyevî bir mükâfat olarak) onlar için (gönüllere) bir sevgi ve dostluk koyacaktır.*)¹

Ayette Rahman tarafından gönüllere sevgi bırakılmasının bildirilmesi, sevginin Allah'ın bir rahmeti olduğunu gösterir. Mü'min iman ve İslâmiyetiyle, sevme sıfatını kazandığını gibi, sevmeyi de hak etmektedir. Zira, "Muhabbet vasfı muhabbete lâyıktır."² Sevgi ve dostluk Allah Teâlâ'nın bir rahmet eseri olduğuna göre insan, fitraten sevmeye ve sevmeye muhtaçtır.

Bilindiği gibi, gerek İslâm'ın zuhurunda, gerekse tarihin diğer birçok dönemlerinde iyi niyetli ve güzel davranışlı, ihlâslı mü'minler, inkârcılar tarafından sevilmemişlerdi. Ancak Yüce Allah, Rahman isminin gereği olarak, bu nitelikli kullarını sevdiği gibi, mü'minlere de sevdireceğini bildirmektedir. İnsanlar arasında samimi mü'minlerin inkârcı ve münafıklar tarafından sevilmeleri de beklenemezdi; zira, *وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ* (*Onlar, Allah'ı gereği gibi takdir etmediler.*)³ ayetinde de belirtildiği gibi

¹ Meryem, 19/96.

² Said Nursî, *Mektubat*, İstanbul, [Yeni Asya Neşriyat, 2001], s. 256.

³ En'am, 6/91.

inkârcılar, ne Allah Teâlâ'yı, ne de O'nun dostları olan mü'min kullarını takdir etme yeteneğinden yoksundurlar. Buna göre, mü'minlerin, böyle ölçme değerlendirme yeteneğinden yoksun olan kesimlerin sevgisine ihtiyacı da yoktur.

Mücahid, Allah'ın sevdirmeye çıtasını daha da yüksek göstererek bir genelleme yapmakta ve Allah Teâlâ'nın iyi niyetli, güzel davranışlı mü'min kullarını, (inatçı inkârcılar hariç) bütün varlıklara sevdireceğini ifade etmektedir.¹ Bu vasıftaki insanların, henüz müslüman olmamakla beraber, gerçekçi olan gayr-ı Müslimler tarafından bile sevillecekleri de anlaşılmaktadır. Ayette bir tahsis bulunmadığından Mücahid'in bu yorumu kanaatimizce daha isabetlidir. Zira hayvanların insanın sevgisine karşılık verdikleri, olumsuz davranışlarına da tepki gösterdikleri, hayatta sıkça rastlanan bir gerçektir. Öbür taraftan bitkilerin ve suyun da insanın davranış biçimine göre farklı şekillerde etkilendikleri de bilimsel olarak ispatlanmıştır.

Ebu Hüreyre'den yapılan bir hadiste, Resulullah (s); "Allah bir insanı sevdiği zaman, Cebrail'e nida ederek; "Ben falanca kişiyi sevdim, sen de onu sev!" buyurur; Cebrail de sema ehline nida ederek; "Allah, falanca kişiyi sevmektedir, siz de onu seviniz!" der; daha sonra onun için bu çağrının kabulü, yeryüzüne de bırakılır"² buyurdu.

Katade, bu ayetle ilgili olarak; "Gönlünü Allah'a yönelten bir insana; Allah Teâlâ da kullarının gönüllerini yöneltir"³ demiştir.

Bediüzzaman, İhlâs Risalesi'nin Birinci Düsturunda; "Eğer O razı olsa, bütün dünya küsse ehemmiyeti yok. Eğer O kabul etse, bütün halk reddetse tesiri yok. O razı olduktan ve kabul ettikten sonra, isterse ve hikmeti iktiza ederse, sizler istemek talebinde olmadığınız halde, halklara da kabul ettirir, onları da razı eder"⁴ demiştir.

2. "el-Mevedde" (المودة)

Bu kavram, vedde yeveddü (ود يود) fiilinin mastarı olup, dostluk, muhabbet, samimiyet anlamına gelmektedir. Meveddet kavramı, Kur'ân-ı Kerim'in yedi yerinde geçmektedir. Bunlardan birisi, وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ

¹ Muhammed b. Cebir b. Yezid b. Kesîr b. Galip el-Âmilî Ebu Cafer et-Taberî, *Cami'ü'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*, [et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000], c. XVII, s. 262.

² Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh el-Buharî, *Sahihu'l-Buharî*, [et-Tab'atü'l-Ûlâ. byy. Dar-ü Tavki'n-Neca,1422] c. IV, s. 111.

³ Muhammed b. Cerir Ebu Cafer et-Taberî, *Cami'u'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*, Tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, , [et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000], c. 18, s. 272.

⁴ Nursi, *Lem'alar*, İstanbul, [Yeni Asya Neşriyat, 2001], s. 222.

أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِّتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلْ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً “Kendileriyle huzur bulasınız diye, sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda (sevgi dolu) bir dostluk ve bir merhamet var etmesi de O’nun varlığının ve kudretinin delillerindendir.” Yüce Allah, toplumun en küçük birimi olan aile kurumunun iki kutbu olan eşler arasındaki birlikteliği, dostluk temeli üzerine inşa ettiğini, bu itibarla da eşler arasındaki münasebetin hep dostça devam etmesini murat ettiği gibi, tüm insanlar arası ilişkilerin de hep temele dayalı olmasını istediği anlaşılmaktadır. “el-Vedud” (الودود) ise; Kâinat Halık’ının esma-i hüsnasından birisi olup, mübalağa (abartı) ifade eden bir sıfat kipidir. Başta varlıkların en şerefli ve en üstünü olan insan olmak üzere bütün mahlûkatını çok seven yüce Allah, engin sevgisine binaen; son derece aciz, zayıf, muhtaç olan kullarını sayısız nimetleriyle perverde etmekte ve kullarına sunduğu her bir nimete de engin sevgi mesajlarını yüklemektedir. Bu sıfat Allah Teâlâ’dan başka, hiçbir varlık için kullanılmamıştır. Bu kelime, Kur’ân-ı kerim’de, Hûd ve Bürûc sureleri olmak üzere iki yerde geçmektedir.

Bu isim, Hûd Sûresinde, Şuayb’ın (a.s) kavmine yapmış olduğu Allah’tan mağfiret dileme ve O’na tövbe etme tavsiyesiyle beraber Rab ve Rahîm ismiyle bir arada şöyle zikredilmiştir: *وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ* “Rabbinizden bağışlama dileyin, sonra da O’na tövbe edin, gerçekten Rabbim çok esirgeyen ve çok seven bir dosttur.”¹

Bürûc Suresindeki *وَهُوَ الْعَفُورُ الْوَدُودُ* “O, çok bağışlayan ve kullarını çok seven dosttur”² ayetinde de; Vedûd (الودود) ismi, Gafûr (الغفور) ismiyle beraber zikredilmiştir. Zira dost olmanın gereği bağışlayıcı olmaktır. Bu nedenle, O, kullarını çok sevdiğinden, onları çokça bağışladığı için, kulları tarafından da çok sevilen bir bağışlayıcıdır.³ O, çok bağışlayıcı olduğu için, çokça bağışlamayı sever.⁴ O, kendisine tevbe edenleri çok bağışladığı gibi, kendisine itaat edenleri de çok sever.⁵

Allah Teâlâ’nın Vedûd isminin ifade ettiği anlam kapsamında; bütün kâinatın mayasının sevgi olduğunu, tüm varlıklardaki hareketlerin sevgiden geldiğini, bütün çekiciliklerin ve çekim kanunlarının sevgiden

¹ Hûd, 11/90.

² Bürûc, 85/14.

³ Abdü’l-Kerim b. Hevazîn, b. Abdi’l-Melik el-Kuşeyrî, *Lataifü’l-İşarat (Tefsîrî’l-Kuşeyrî)*, et-Tab’atü’s-salise, Tahkik, İbrahim Besyûnî, el-Hey’etü’Mısriyye, Mısır, ts., c. 3., s. 212.

⁴ Ebu Muhammed el-Hasen b. Mes’ûd b. Muhammed b. el-Ferra’ el-Bağevî, *Tefsîrî’l-Bağevî*, Tah., Abdürrezzak el-Mehdî, [et-Tab’atü’l-Ûlâ. Beyrut: Dar-ü İhyai’t-Türasi’l-‘Arabî, 1420], c. V, s. 237.

⁵ Nasirü’-d-Din Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirazî el-Beydavî, *Envarü’t-Tenzil ve Esrarü’t-Te’vîl*, Tah. Muhammed Abdurrahman el-Meraşlî, [Beyrut: Dar-ü İhyait-Türasi’l-‘Arabî], c. V, s. 301.

kaynaklandığını belirten Bediüzzaman, Sözlük isimli eserinde şunlara yer verir: “Bin bir esmâ-i İlâhiyenin herbirinde pek çok tabakat-ı hüsün ve cemal ve fazl ve kemal bulunduğu gibi, pek çok merâtib-i muhabbet ve iftihar ve izzet ve kibriyâ vardır. İşte bundandır ki, Vedûd ismine mazhar olan muhakkıkîn-i evliya, "Bütün kâinatın mayası muhabbettir. Bütün mevcudatın harekâtı muhabbetledir. Bütün mevcudattaki incizap ve cezbe ve cazibe kanunları muhabbettendir" demişler.”¹

Bediüzzaman aynı eserinde, eşyadaki bütün İlâhî sanat güzelliklerinin, Yüce Allah’ın Vedûd ismine bağlı olduğunu, bu nedenle de güzelliklerin tümünün, O’nu tanımaya, sanatının güzelliklerini takdir etmeye ve sevmeye dayalı olduğunu şöyle ifade etmektedir: “Bütün mahlûkatın yüzüne tebessüm eden bütün ziynetli nebâtat ve hayvânattaki tezyinat ve gösterişler, bilbedâhe, perde-i gayb arkasında bu süslü ve güzel san’atlarla kendini tanıttırmak ve sevdirmek ve bildirmek isteyen bir Zât-ı Zülcelâlin vücub-u vücuduna ve vahdetine delâlet ederler. Demek, eşyadaki süslü vaziyetler, gösterişli keyfiyetler, tanıttırmak ve sevdirmek sıfatlarına kat’iyen delâlet eder. Sevdirmek ve tanıttırmak sıfatları ise, bilbedâhe, Vedûd, Mâruf bir Sâni-i Kadîrin vücub-u vücuduna ve vahdetine şahadet eder.”²

3. Velâyet, Müvalat, Velâ’ (موالاة, ولاء ولاية)

Yakınlık, dostluk anlamına gelen bu kelimelerden, velâyetin zıddı, adavet (عداوة) gelir. Velayet mastarından sıfatı ise; çoğulu evliya (أولياء) olan el-Veliyyü (الولي) ile çoğulu mevali (موالي) olan Mevla (مولى) şeklinde gelir.

Veli, sözlük olarak; arkadaş, dost, akraba, yakın, komşu, destekçi, sorumlu, hami, amcaoğlu, Allah’ın dostu gibi anlamlara gelir.³ Mevla ise; Allah, dost, efendi, sahip, arkadaş, yardımcı, veli, vasi, köle gibi anlamlara gelir. Her iki kelimenin zıt anlamlısı, العدو (düşman) olarak gelir. Veli kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de müfret olarak 44 yerde, cemi olarak ise, 42 yerde geçmektedir.

Mevla kelimesine gelince, müfret olarak 17, cemi olarak da 3 yerde geçmektedir. Bu kavramın dost anlamında yer aldığı ayet, Tahrim suresindeki, “وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ” “Ey peygamberin iki hanımı!..Siz ona karşı birbirinize destek çıkarsanız, biliniz ki, Allah,

¹ Nursi, Sözlük s. 570.

² Nursi, Sözlük, s. 622.

³ Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, el-Herevî, Ebu Mansur, *Tehzîbü'l-Luga*, , [et-Tab’atü'l-Ûla. Beyrut: Darü'l-İhyai't-Türasi'il-Arabî, 2001], c. XV, s. 322.

Cibril ve mü'minlerin salihleri de onun dostu ve yardımcısıdır.”¹

Velayet kavramının yer aldığı, Kehf suresinin 44. ayeti olan هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ² ayetindeki الْحَقُّ kelimesini mecrur okuyanlara göre, “İşte bu durumda, dostluk Hak olan Allah’a mahsustur” anlamı çıkar. Aynı kelimeyi merfu okuyanlara göre ise, bu ayette, هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ şeklinde bir takdim durumu söz konusu olup ayet; “İşte bu durumda, gerçek dostluk, Allah’a mahsustur” anlamını alır.³ Bu bağlamda ayetin manay-ı muhalifi olarak, “Allah Teâlâ’nın dışında bazılarınca kabul edilen ilahların dostluğu batıldır” anlamı çıkar.⁴

Bu kavram, Enfal suresinin 55. ayetinde şöyle yer almaktadır: وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا “İman edip de hicret etmeyenlerle, aranızda hicret edinceye kadar hiçbir dostluk yoktur”⁵

Hicretin bir anlamı da ilişki kesmek olduğuna göre, bir mü'min olarak Allah ve Resulüne karşı savaş açmış olan müşriklerle olan ilişkiyi kesmemek, onların yaptıklarını tasvip etmek anlamına gelir. Allah Teâlâ, bu ayetle, Resul-i Ekrem ve mü'minlerle beraber ortak tepki anlamına gelen hicret oşayına katılmayan müslümanlarla, Resulullah’la (s) beraber hicret eden Mü'minlerle hiçbir yakınlık ve dostluklarının kalmayacağını ihtar etmektedir.

Samimi olmak, yardımcı olmak, yol gösterici olmak dostluğun gereği olduğundan, bu kavram Kur’ân-ı Kerim’de, daha çok yardımcı anlamına gelen “Nasîr” (نصير), şefaathçi anlamına gelen (شفيع), yol gösterici anlamına gelen mürşit (مرشد) gibi kavramlarıyla birlikte yer almaktadır. Veli ve Mevla kelimeleri, aynı zamanda, Allah Teâlâ’nın esma-i hüsnasındandır.

4. Hullet, Hılal (خلال, خلة)

Bu kavram da; Dostluk, arkadaşlık ve muhabbet anlamlarına gelir. Bu kavramlar da mastar olarak; Kur’ân-ı Kerim’in birer suresinde olmak üzere iki yerde geçmektedir. يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بِنِيعٍ فِيهِ وَلَا خَلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ “Ey iman edenler! Hiç bir alış verişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet gününü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise, zalimlerin ta

¹ Tahrim, 66/4.

² Kehf 18/44.

³ Yahya b. Selâm b. Ebî Sa’lebe el-Kayrevanî, *Tefsîr-ü Yahya b. Selâm*, Thk. Dr. Hind Çelebî, [et-Tab’atü’l-Üla. Beyrut: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye ts.], , c. I, s. 188.

⁴ Taberî, *Cami’ü’l-Beyan fi Te’vîli’l-Kur’ân*, c. XVIII, s. 29.

⁵ Enfal, 8/55.

كُلُّ لِعِبَادِي الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمَ لَا بِنِيعَ فِيهِ وَلَا خِلَالَ kendileridir.”¹ “Inanan kullarıma söyle, namazı dosdoğru kılınlar, hiçbir alış verişin ve dostluğun olmadığı bir gün gelmeden önce kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizlice ve açıktan harcasınlar.”²

Bu kökten sıfat olarak, “Halil (خليل)” şeklinde üç yerde, bunun çoğul şekli olan “Ahilla’ (أخلاء) şeklinde ise, bir yerde geçmektedir.³

Bediüzzaman, İman ve Kur’ân hizmetinde yer alanların takip ettikleri yolun, ihlâsa dayalı dostluk ve kardeşlik yolu olduğunu, bunların su içtikleri kaynağın dostluk membaı olduğunu bir prensip olarak şöyle ortaya koymaktadır: “Mesleğimiz halîliye olduğu için, meşrebimiz hullettir. Hullet ise, en yakın dost ve en fedakâr arkadaş ve en güzel takdir edici yoldaş ve en civanmert kardeş olmak iktiza eder. Bu hulletin üssü’l-esası, samimî ihlâstır. Samimî ihlâsı kıran adam, bu hulletin gayet yüksek kulesinin başından sukut eder. Gayet derin bir çukura düşmek ihtimali var; ortada tutunacak yer bulamaz.”⁴

5. Bitane (بطانة)

Sözlük olarak; Astar, ilik, iç zar anlamlarına gelir. Terim olarak da; kişinin, kendi durumunun iç yüzünü kendilerine açabildiği ve kendileriyle bu konuda müşavere edebileceği özel dostları anlamına gelmektedir. ⁵ Karın anlamında “Batın” (بطن) kökünden gelen bu kavramın dostluk anlamında kullanılmasını nedeni, elbise astarının karın bölgesindeki avret mahallerinin sırlarına vakıf olmasına benzetilmesidir.⁶

Bu kavram, Kur’ân-ı Kerim’de bir yerde geçmekte olup, Allah Teâlâ, bu kavramın geçtiği ayette; bir mü’minin, kendi sadık mü’min kardeşlerinin dışında böyle bir dost çevresi edinmesini kesinlikle yasaklamakta ve bunun nedenini de açık bir şekilde ortaya koymaktadır. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً* مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُؤَا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ “Ey iman edenler! Sizden olmayan, size fenalık yapmaktan asla geri durmayan kimselerden hiçbirini sırdaş edinmeyin! Onlar hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri ağızlarından apaçık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise, daha da büyüktür. Eğer düşünürseniz, size ayetleri

¹ Bkz. Bakara, 2/254.

² İbrahim, 14/31.

³ Bkz. Nisa, 4/125; İsra’ 17/173; Furkan 25/28; Zuhurf, 34/67.

⁴ Nursî, *Lemalar*, s. 224.

⁵ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, el-Herevî, *Tehzîbü’l-Luga*, [et-Tab’attü’l-Üla. Beyrut: Darü’l-İhyai’t-Türasi’il-Arabî, 2001], c. XIII, s. 250.

⁶ et-Taberî, *Camî’ü’l-Beyan fi Te’vîli’l-Kur’ân*, c. VII, s. 138.

açıkladık.”¹

6. Velîce (وليجة)

Bu Kavram, girmek anlamında olan vülûc (ولوج) kökünden gelmektedir. Bu kelimenin müfret, tensiye ve cem’i aynı olmakla beraber, bazen cem’î, velaic (ولائج) ve vülûc (ولج) şeklinde de gelmektedir.² Daha çok ceylanın yuvasına girmesinden alınmıştır.³ Aynı cinsten olmayan bir şeyin sonradan bir şeye katılması anlamına gelir. Bu nedenle, kendi toplumunun dışındaki bir toluma dâhil olan kişiye de velîce denir.⁴ Terim olarak, bir toplumun değerlerini paylaşmadığı gibi, aynı zamanda bunlara karşı duranlara, gönülden yer verilmesiyle onların gönül sırdaşı edinilmesi gelmektedir.⁵ Böylece zararlı bir yabancı maddenin, bir gıda maddesi içindeki yeri ne ise, Din düşmanlarının sevgisi, mü’minin gönlünde yabancı muzır bir maddedir. Günah lekelerinin kalbi işlemez hale getirdiği gibi, Allah düşmanlarının sevgisi de kalbi bozan ve onu perdeleyen bir neden olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. “Bitâne” ile “Velîce” kavramları her ikisi de sırdaş anlamına gelmekle beraber, aralarındaki fark, “Bitân”nin iş, durum sırdaşı; “Velîce”nin ise, gönül sırdaşı olmasıdır. Bu duruma göre, velice, bitâneye göre daha genel bir durum arz etmektedir; zira birileriyle kendi özel durumlarını paylaşabilen bir kimse, kamuya ait olan tüm sırları da kendi toplumunun, kendi devletinin zararına da olsa, fırsat kollayan yabancı servis ajanlarıyla da paylaşabilir.

Bu kavram da, Kur’ân-ı Kerim’de bir yerde geçmektedir. Bu ayet de, mü’min açısından bir sınav başarısı niteliğini ifade etmektedir. Kur’ân bu niteliği şöyle ifade eder: *أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِجْهَةِ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ* “Yoksa siz, içinizden Allah’tan, O’nun Resulünden ve mü’minlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeksizin cihad edenleri ayırt etmeden bırakılacağınızı mı zannedersiniz?”⁶

Bu ayette de kişinin mü’minliği iki yönden test edilmektedir. Biri; mü’min ilây-ı kelimetullah için var gücüyle çaba göstermiş midir? Diğeri ise, gerçekten dost olarak gönlünün en üst yerini Allah’a, Resulüne ve

¹ Âl-i İmran, 3/118.

² Ebu Hafs Siaracüddin Ömer b. Ali Adil el-Hanbelî, *el-Lübab fi Ullûmi’l-Kitab*, [et-Tab’atü’l-Ülâ. Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye,1998], c. X, s. 41.

³ Ebu Abdirrahman el-Halil b. Ahmed, c. VI, s. 182.

⁴ Ahmed b. Muhammed b. İbrahim es-Sa’lebî Ebu İshak, *el-Keşfü ve’l-Beyan an Tefsîri’l-Kur’ân*, [et-Tab’atü’l-Ülâ. Beyrut: Dar-ü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, ts.], c. V, s. 17.

⁵ Ebü’s-Süüd el-İmadî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşadi’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezaya’l-Kitab’il-Kerîm*, [Beyrut: Darü İhyai’t-Türas’il-Arabî, ts.], c. IV, s. 50.

⁶ Tevbe, 9/16.

samimi mü'minlere ayırmış, bu üç kesime tavırlı olanların sevgisini gönlünden silebilmiş midir? Bunu belgeleyecek olan şey, kişinin niyetinin yansımaları olan tavır ve davranışlarıdır. Kişi hayatı boyunca; Allah'tan, Resulünden ve mü'minlerden yana dostluğunu, din düşmanlarına da karşı duruşunu belirlemişse, gerçek mü'minlik vasfını kazanmış demektir. Allah Teâlâ, kullarının gizli açık tüm durumlarını en ince ayrıntılarına kadar çok iyi bilmekle beraber, aynı zamanda mü'min kullarının samimiyetini başta insanlar olmak üzere diğer canlı, cansız tüm varlıklara da bildirmek istediğini ve onlara karşı bu samimiyeti belgelemek üzere onları bazı çetin sınavlardan geçirmek istediğini birçok ayetlerden anlamaktayız.¹

7. Sadîk (صديق)

Bu kavram; doğruluk, samimiyet anlamlarına gelen sâdık kökünden gelmektedir. Terim olarak da özel dost anlamına gelir.² Bu kelimenin müennesi sadika (صديقة) olarak geldiği gibi, cemi ve müennes şeklinin ortak olduğu da söylenmektedir. Bu kipin mübalağalı (abartılı) şekli ise "sâdîk" (صديق) şeklinde gelir.³ Bu kavram, Kur'ân-ı Kerim'de "Hamîm" kelimesiyle beraber sadece bir yerde geçmekte olup; yakın dost, can arkadaşı anlamına gelmektedir. قَالُوا وَهُمْ فِيهَا يَخْتَصِمُونَ (96) تَاللَّهِ إِنَّ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (97) إِذْ نُسَوِّكُمْ بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (98) وَمَا أَضَلَّنَا إِلَّا الْمُجْرِمُونَ (99) فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ (100) وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ

"Orada onlar, taptıklarıyla çekişerek şöyle derler: "Allah'a andolsun! Biz gerçekten bir sapıklık içindeyiz. Çünkü sizi Âlemlerin Rabbiyle bir tutuyorduk. Bizi ancak (önderlerimiz olan) suçlular saptırdı. İşte bu yüzden bizim şefaatçilerimiz yok, candan bir dostumuz da yoktur." ⁴

Bu ayette Cehennem ehlinin pişmanlık duyacakları hususların başında kendilerini saptıran mücrimlerle arkadaşlık kurmuş olmaları gelmektedir. Bunun nedeni olarak da Allah'ın izniyle Cehennemden kurtulmalarına vesile olacak ne bir şefaatçilerinin ve ne de samimi bir dostlarının bulunmaması olarak zikredilmektedir.

8. Refik (رفيق)

Bu kavram; arkadaşlık, dostluk anlamına gelen refakat (رفاقه)

¹ Örnek olarak bkz. Al-i İmran, 3/66, 131, 141, 154, 186; Muhammed, 47/31.

² Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri, *es-Sihah tacü'l-Lüga*, [et-Tab'atü'r-Rabia, Beyrut, Darü'l-İlm li'l-Melayîn, 1987], sđk maddesi.

³ Zeynüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ebi Bekir b. Abdülkadir el-Hanefî, *Muhtarü's-Sihah*, [et-Tab'atü's-Sadise, Beyrut: el-Mektebetü's-Şarkıyye, 1999], sđk. mad.

⁴ Şuara', 26/101.

mastarından alınan bir sıfattır. Çoğul şekli rüfeka (رفقاء) gelmekle beraber, müfredi cemi manasında da kullanılabilir. ¹ Sözlük olarak yol arkadaşı anlamına gelir. Her türlü arkadaşlık naziklik ve kibarlık gerektirdiği için aynı kökten naziklik, yumuşaklık anlamına gelen rıfk (رفق) kelimesiyle yakın ilişkisi vardır. Terim olarak aynı inanışı, aynı düşünceyi, aynı zihniyeti paylaşan yoldaş, aynı hayat tarzını takip eden dost anlamına gelmektedir.

Bu kavram da Kur’ân-ı Kerim’de sadece bir yerde geçmektedir.

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ
وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

*“Kim Allah’a ve Resulüne itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, siddiklerle, şehitlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel dost ve arkadaşlardır.”*²

Ayette geçen başta Peygamberler olmak üzere, dört sınıf insanlarla birlikte Cennete beraber olabilmenin yolu, Allah ve Resulüne itaat ederek dünyada da bu dört sınıf insanların takip ettikleri hayat çizgisini sürdürmekten geçtiği ortaya çıkmaktadır.

İmam Ali (r.a); “Kendinize çok dostlar edinmeye bakın; zira onlar dünya ve ahrette, sizin donanım ve hazırlığınızdır. Siz Cehennem ehlinin, “Bu gün bize ne şefaate edecek olanlardan birisi ve ne de sadık bir dostumuz var!”³ diyeceklerini duymadınız mı?”⁴ demiştir. Bunun nedeni, Cehennem ehlinin, Allah Teâlâ tarafından kendilerine şefaate izni verilecek olan sadık kimselerle değil, daha çok kendilerini Cehennemlik olmaya iteleyen mücrim kimseleri dost edinmiş olmalarıdır.

Selef âlimlerinden Mukatil; “Mü’minlerden, çokça sadık dost edinmeye bakınız; zira her bir mü’minin Kıyamet gününde bir şefaate hakkı vardır” demiştir.⁵

Dost Çevresi

Bir ismi de “el-Vedûd” olan Allah Teâlâ, tüm kâinatı dostluk temeli üzerine yaratmıştır. Buna bağlı olarak da, başta mahlûkatın en şerefli olan

¹ Ebu Bekir Muhammed b. İbrahim b. el-Münzir, *Kitab-ü Tefsîri'l-Kur’ân*, [et-Tab’atü'l-Üla, Medine: Darü'l-Meâsir, 2002], c. II, s. 782.

² Nisa, 4: 69.

³ Şuara’, 26: 101.

⁴ Şemsüddin Muhammed b. Ömer b. Ahmed es-Sefîri, *el-Mecalisü'l-Veîza fi Şerhi Ehadîs-i Hayri'l-Beriyye*, [et-Tab’atü'l-Üla. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004], c. I, s. 299.

⁵ Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdî, *Tefsîr-ü Mukatil b. Süleyman*, [et-Tab’atü'l-Üla. Beyrut: Dar-ü İhyai’t-Türas, 1423], c. III, s. 271.

insanları, birbirleriyle dost kıldığı gibi, kâinatın diğer unsurlarını da, birbirleriyle tam bir uyum ve hassas bir düzen içinde çalıştırmakla birbirlerine dost etmiştir. Aynı zamanda, tüm kâinatın yüzünü, ahenkli hareketlerinden ortaya çıkan faydalarıyla üstün varlık olan bu kullarına doğru çevirmekle de onlara dost ve hizmetkâr etmiştir. Böylece yüce Allah insanı, çok geniş bir dost çevresiyle kuşatmıştır.

Gerek yüce Allah'ın, gerekse de varlık türlerinin insana dostane bakışlarında hiçbir sorun söz konusu değildir. İnsan Kur'ân perspektifinden, kâinataki mahlûkat nevilerine baktığında, gerçekten her şeyin kendisine dost olduğunu yakından görebilecektir. Başka zaviyelerden yapılan bakışlar ise, kâinat ve içindekilerini yanıltıcı bir şekilde hep düşman gösterecektir. Kr'ân'dan farklı bakış zaviyelerine sahip kişilerle dostluk kurmak, bazen mü'minin hem dünyasını, hem ahiretini oldukça olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Resul-i Ekrem; *"Kişi dostunun dini üzeredir; buna göre her biriniz kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin!"*¹ hadisiyle, dost çevresinin önemine ve bunun iyi seçilmesine dikkat çekmektedir. İnsanın insan çevresi, insanın hem dünya, hem ahiret hayatını olumlu veya olumsuz yönden yakından etkileyen son derece önemli bir husustur.

İnsan, Allah Teâlâ tarafından fayda ve zararını ayırt edebilecek² akıl melekesiyle, donatılmakla beraber, gerçek manada insanın zarar ve çıkarını kendisinden daha iyi bilen, onun Halıkıdır. Kullarını son derece seven ve onlara çok merhamet eden yüce Allah, kullarının, birliktelik noktasında herhangi bir sorun yaşamaması için, onlara gerek yüce Kitabı, gerekse de, Resul-i Ekrem'i vasıtasıyla danışmanlık ve rehberlik imkânı sağlamaktadır.

Böylece bir mü'minin, kendisi için oldukça önem arz eden dost ve arkadaş seçimi noktasındaki rehberlikten yararlanmak üzere ilk başvuracağı kaynaklar, hiç şüphesiz Allah Teâlâ'nın Kitabı ve O'nun Resulünün Sünnetidir.

Kur'ân-ı Zışan, Mü'minlerin dost çevresini bazen direkt, bazen de dolaylı olarak belirlemektedir.

A. Kur'ân-ı Kerim'in Açıkça Belirlediği Dost Çevreleri

Kur'ân-ı Kerim, bir Müslüman için önde gelen dost çevresini şu ayetleriyle net bir şekilde belirlemektedir:

¹ Ebu Abdillah el-Hâkim Muhammed b. Abdillah, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Thk. Mustafa Abdü'l-Kadir Ata, [Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.], c. IV, s. 188.

² Yusuf, 12/101.

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ. وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ

“Sizin dostunuz ancak Allah’tır, Resulüdür ve Allah’ın emirlerine boyun eğerek namazı kılan, zekâtı veren mü’minlerdir”¹; “Kim Allah’ı, O’nun elçisini ve iman edenleri dost edinirse, kesinlikle bilsin ki, galip gelecek olanlar, Allah taraftarı olanların ta kendisidir”²

Görüldüğü gibi bu iki ayette, mü’minler için bir dost çevresi sıralaması yapılmakta ve bu sıralama peş peşe gelen bu ayetlerde tekrarlanmaktadır. Her iki ayete göre, bir mü’min için dostluk sıralaması şöyledir:

1. Allah Dostluğu

Şüphesiz ki, başta insan olmak üzere kâinattaki tüm varlıkların yaratıcısı olan Âlemlerin Rabbi, mü’min kullarının birinci derecedeki dostudur. Kur’ân bu gerçeği birçok ayetiyle vurgulamaktadır. Bunlardan bazılarına bir göz atalım.

“Allah da mü’minlerin dostudur”³; “Allah ve Allah’ın dostları”⁴; “Allah da mü’minlerin dostudur”⁵; “Allah takva sahiplerinin dostudur”⁶; “İşte burada gerçek dostluk Allah’ın dostluğudur.”⁶, Yusuf peygamber (a.s) duasında; “فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ”⁷ şeklinde, Musa peygamber de duasında; “أَنْتَ وَلِيِّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ”⁸ şeklinde Allah Teâlâ’ya yalvarmıştır. Tüm peygamberler, Yüce Allah’a dua ettiklerinde hep O’nun en büyük ve öncelikli dost olduğunu dile getirmişler ve buna vurguda bulunmuşlardır.

Bu ayetler ve benzerleri, Allah dostluğunun daima birinci derece olduğunu, O’nun dışındakilerin sevgi ve dostlukların da mutlaka alt derecelerde kalarak O’nun sevgi ve dostluğuyla eşit tutulamayacağını, aksi takdirde, şirk gayyalarına düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalınacağını açıkça beyan etmektedir.

Bu ayetlerin beyanından hareketle, bir peygamber sevgisinin bile hiçbir

¹ Maide, 5/55.

² Maide, 5/56.

³ Bakara, 2/257.

⁴ Al-i İmran, 3/68.

⁵ Casiye, 45/19.

⁶ Kehf, 18/44.

⁷ Yusuf, 12/101.

⁸ A’raf, 7/155.

zaman Allah sevgisiyle eş değer olamayacağı, peygamber dışındaki bir mü'minin de yakınlık veya velilik derecesi ne olursa olsun sevgide peygamber derecesine yükseltilemeyeceği, mü'min olmayan bir akrabanın da yakınlık derecesi ne olursa olsun, samimi bir Müslüman derecesinde sevimliyeceği açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَندَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ

“İnsanlardan bazıları vardır ki, Allah'ın dışında, Allah derecesinde sevdikleri Allah'la eşdeğerler (ilahlar) edinirler; mü'minlerin ise Allah sevgisi daha güçlüdür.”¹ Buna göre, gerçek bir mü'min ile Rabbi arasındaki bağ, kalbî ve ruhî bir sevgiye dayalı olan en yüksek düzeydeki bir dostluk ilişkidir.²

Yüce Allah bu kâinatı sevgi temeline dayalı olarak yaratmıştır. Bediüzzaman; “Muhabbet şu kâinatın bir sebab-i vücûdudur. Hem kâinatın rabitasıdır, hem şu kâinatın nurudur, hem hayatıdır. İnsan kâinatın en câmi bir meyvesi olduğu için, kâinatı istilâ edecek bir muhabbet, o meyvenin çekirdeği olan kalbine derc edilmiştir. İşte, şöyle nihayetsiz bir muhabbete lâyık olacak, nihayetsiz bir kemal sahibi olabilir.” der.³ O halde, sevgisiz bir kâinat içinde sevgisiz bir dünya; karanlıklı, paylaşanlarının bir birlerine yabancı ve düşman olduğu bir kâinat ve dünyadır. Sevgisiz bir insan, özü çürümüş hiçbir şeye yaramayan bir çekirdeğe benzer. İnsana bu sevgi ve dostluk şuurunu kazandıran kaynak ise, iman bilincidir. Kur'ân-ı Kerim, وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ “İman edenler, Allah'ı herkesten ve her şeyden daha fazla severler”⁴ buyurur. Bunun nedeni, Allah Teâlâ tarafından, tüm kâinatı kuşatacak derecede büyük bir enerjiye sahip bir sevginin insanın özüne yüklenmiş olmasıdır. Bu derece endin ve kuşatıcı bir sevgiye ise, ancak kâinatın Halık'ı layık olabilir.

Bu nedenle, Halık-ı Kâinatı hakikî manada sevmeyen, onun sevdiklerini de gerçek manada sevemez. “Bir insan en evvel muhabbetini Allah'a verirse, onun muhabbeti dolayısıyla Allah'ın sevdiği her şeyi sever ve mahlûkata taksim ettiği muhabbeti, Allah'a olan muhabbetini tenkis değil, tezyid eder.”⁵

İnsanın en parlak mutluluğunun Allah dostluğunda olduğunu belirten Bediüzzaman, bu gerçeği, şöyle dile getirir: “Kat'iyen bil ki, hilkatin en yüksek gayesi ve fitratın en yüce neticesi, iman-ı billâhtır (Allah'a imandır).

¹ Bakara, 2/165.

² Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, [et-Tab'atü's-Sabî'a aşere. Beyrut: Darü'ş-Şürük, ts.], c. I, s. 1554.

³ Nursi, *Sözler*, s. 322.

⁴ Bakara, 2/165.

⁵ Nursi, *Mesnevî-i Nuriye*, s. 63.

Ve insanîyetin en âli mertebesi ve beşerîyetin en büyük makamı, iman-ı billâh içindeki marifetullah'tır (Allah'ı tanımaktır). Cin ve insin en parlak saadeti ve en tatlı nimeti, o marifetullah içindeki muhabbetullah'tır (Allah'ı tanımak içindeki Allah sevgisidir). Ve ruh-u beşer için en hâlis sürur ve kalb-i insan için en sâfi sevinç, o muhabbetullah içindeki lezzet-i ruhaniyedir."¹

Yukarıdaki ayetten, yüce Allah ile her alanda olduğu gibi, sevgi ve dostluk noktalarında da Allah ile eş değerler tutmanın da, kesin olarak bir şirk anlayışı olduğu anlaşılmaktadır. O halde her bir dost çevresinin, kendi mertebesi çerçevesinde gereği kadar sevilmesi ve bu sevgi derecelerinin birbirine karıştırılmaması, imanın gereğidir. Kur'ân, Yahudilerin Üzeyir'in (a.s), Hıristiyanların da Mesih İsa'nın (a.s) sevgisinde aşırılığa gitmekle şirke girdiklerini şöyle beyan

etmektedir: وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهِنُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ

"Yahudiler, "Üzeyir Allah'ın oğludur", Nasara ise, "Mesih Allah'ın oğludur" dediler. Bu onların ağızlarıyla söyledikleri (gerçeği yansıtmayan) sözlerdir Allah onları kahretsin. Nasılda haktan yüz çeviriyorlar?"²

Bu ayet, Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili bu haberi vermekle, mü'minlerin de dikkatini çekmekte ve bu iki dinin mensuplarının düştükleri bu tehlikeli vartadan sakınmalarını istemektedir.

Cahiliye toplumunun tutkularından birisi de "Babaperestlik" idi. Esasen, putperestlik taassubu, Babaperestlik taassubundan kaynaklanıyordu. Kur'ân-ı Kerim, Cahiliye toplumunun şirk anlayışını bu temele dayandırdıklarını şöyle bildirmektedir: *"Kendilerine; "Allah'ın indirdiğine (Kur'ân'a) uyunuz!" denildiği zaman onlar; "Bilakis biz, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yola) uyarız" dediler. Peki onların ataları, bir şey akledemeyen (anlamayan) ve doğru yolu bulamayan kimseler olsalar da mı? (onların yoluna uyacaksınız)"³*

Bu ayet ve benzerleri, açık bir şekilde cahiliye döneminde ata sevgisinin en doruk noktada olduğuna ilişkin verdiği haberi, onların yılın belirli dönemlerinde kurdukları Ukaz, Micenne, zü'l-Mecaz gibi panayırarda özel bir şekilde ataları anma törenleri düzenlediklerinden de anlamaktayız.

Kur'ân, bu aşırılığı da tadil ederek, *"Hac ibadetlerinizi yerine getirdikten sonra, (cahiliye döneminde) atalarınızı anar gibi, hatta daha da güçlü bir şekilde*

¹ Nursi, *Mektubat*, s. 218.

² Tevbe, 9/30.

³ Bakara. 2/170.

Allah'ı anınız!"¹ ayetiyle ata sevgisinin en üst düzeye çıkarılmasına bedel, haklı olarak Allah sevgisinin daha da üstün tutulması anlayışını getirmiştir.

2. Peygamber Dostluğu

Allah Teâlâ ile kulları arasında yaradılıştan var olan ancak fetret dönemine rastlayan cahiliye döneminde sarsılan dostluk bağının yeniden tazelenmesinin ve canlı tutulmasının en büyük vesilesi, Resul-i Ekrem (s.a.s) olduğuna göre, yüce Allah'tan sonra ikinci derecedeki dostluğa hakkıyla lâyık olan Odur. Bu liyakati, "*Size kendi cinsinizden (insan neslinden Muhammed adında) bir elçi gelmiştir. Sizin sıkıntıya düşmeniz, ona ağır gelir. O size düşkündür, mü'minlere çok şefkatli ve merhametlidir*"² ayeti göstermektedir.

3. Mü'min Dostluğu

Yukarıdaki ayete göre Allah ve Peygamberinden sonra üçüncü derecede mü'minlerin birbirleriyle olan dostluğu yer almaktadır. Bu hükmü de; "*İman eden erkek ve iman eden kadınlar, birbirlerinin dostudur*"³; "*Mü'minler, ancak kardeşler*"⁴ ayetleri gibi birçok ayetler bu ayetin hükmünü teyit etmektedirler.

Resulullah'ın (s.a.s) Medine'ye hicret ettiklerinde gerçekleştirdiği en önemli sosyal uygulama, Ensar ile Muhacir mü'minler arasında gerçekleştirdiği dostluk ve kardeşlik uygulamasıdır ki, tarih boyunca emsali görülmemiş bir şekilde dönemin sosyal hayatına damgasını vurmuştur. Asr-ı saadette, dost ve arkadaş anlamında sahabî diye tabir edilen birbirlerine düşkün öyle dost bir nesil yetişmiştir ki, bu neslin fertleri, mü'min kardeşlerini ertesi güne kadar görmeye sabredemeyecek ve dayanamayacak, ayrı kalma süresi en çok üç gün olabilecek derecede birbirlerine bağlı bir toplum oluşmuştur.

Resulullah (s.a.s), getirdiği sevgi medeniyetinde yetiştirdiği mü'minlerin birbirlerine bağlılık ve düşkünlük kıvamını şöyle bir benzetmeyle dile getirmiştir: "*Mü'minler, karşılıklı dostluklarında, merhametleşmede, karşılıklı sevgi duymada, bir vücut gibidirler; bir organ rahatsızlık duyduğunda, vücudun diğer uzuvları, yüksek ateş ve uykusuzlukla birbirleriyle çağrışırlar.*"⁵

¹ Bakara, 2/200.

² Tevbe, 9/71.

³ Tevbe, 9/71.

⁴ Hucurat, 49/10.

⁵ Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî, *el-Müsnedü's-Sahih*, [byy. Beyrut: Dar-ü

Bu itibarla, sahabilerin bu bağlılıkla Resul-i Ekrem'le (s.a.s) birlikte geçirdikleri bu eşsiz dönemine, "Mutluluk asrı" anlamında, "Asr-ı saadet" denilmiştir. İbn-ü Abbas, sahabilerin birbirlerine bağlılıklarını, baba-evlat bağlılığına benzetmiştir.¹

Kur'ân-ı Kerim, tarihte başka bir ümmete nasip olmayacak derecede birbirlerine bağlı olan bu nesil'den şöyle bahsetmektedir: *"Onunla (Peygamberle) beraber olanlar (sahabiler), inkârcılara karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler"*²; *"Mü'minlere karşı alçak gönüllü, inkârcılara karşı, güçlü ve onurludurlar."*³; *"Kendileri (Ensardan olan sahabiler), son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile, onları (Mühacir sahabileri) kendilerine tercih ederler."*⁴

Sahabilerin Kur'ân'da bu şekilde övülmelerinin nedeni, onların gerçek manada Allah dostlarının dostu, Allah düşmanlarının da düşmanı olduklarının ispatıdır. Aslında, Mü'minler, bu tutumlarıyla, inkârcı ve mü'min olmak üzere Allah Teâlâ'nın iki kesime karşı takındığı tutumunu paylaştıklarından Kur'ân-ı Kerim'de bu şekilde övülmeye liyakat kazanmışlardır.

4. Meleklerin dostluğu

Yüce Allah, üstün bir mertebede yarattığı hep güzel nitelikli bu varlıklarını bir kısmına insana yönelik yardımcılık, koruyuculuk, elçilik ve bağışlama dileme gibi çeşitli görevler vermekle onlarla, mü'min kulları arasında da bir dostluk tesis etmiştir. Bunu da *"Biz (melekler olarak) dünya hayatında da ahirette de sizin dostlarınız"*⁵ ayetinden anlamaktayız. Kur'ân bize insan-melek dostluğunun, dünya hayatında olduğu gibi, ebedî hayatta da devam edeceğini bildirmektedir. *"Melekler de (Cennette) her bir kapıdan onların (Cennet ehlinin) yanına girerek şöyle derler: "Sizlere selâm olsun, sabretmenize karşılık (Cennet), Dünya yurdunun ne güzel bir sonucudur!"*⁶

İhyai't-Türas'il-Arabî, 1964], c. IV, s. 1999.

¹ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir b. Ferah el-Ensari Şemsü'd-Din el-Kurtubi, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, [et-Tab'atü's-Saniye, Kahire, Darü'l-Kütübü'l-Misriyye, ts.], c. VI, s. 220.

² Fetih, 49/29.

³ Maide, 5/54.

⁴ Haşir, 59/9.

⁵ Fussilet, 41/31.

⁶ Ra'd, 13/24.

5. Yakınların Dostluğu

Yüce Allah, Resul-i Ekrem'e, risalet ve tebliğ vazifesi karşılığında, yakınlık dostluğu hariç, hiçbir ücret istemediğini söylemesini şöyle emretmektedir: *قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ* "Ben (yaptığım tebliğ görevine karşılık sizden yakınlık sevgisi ve dostluğundan başka bir şey istemiyorum."¹

Müfessirler, "yakınlık dostluğu" konusunda çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. Bunlardan bazıları; "Bu yakınlıktan maksat, ibadet ve taat ile Allah'a yakın olma dostluğudur"² demişlerdir. Bazıları bundan maksat; "Kureyşli olarak size olan yakınlığımdan dolayı beni sevmeniz, bana eziyet vermemeniz ve beni korumanızdır"³ demişler. Bazıları; "Kendi akrabalarınızın sevmeniz, onların dostluğunu sürdürmeniz ve aranızdaki akrabalık bağı korumanızdır"⁴ demişler. Bazıları da; "Benim akrabalarımı sevmeniz ve onları dost edinmenizdir"⁵ demişlerdir.

Bediüzzaman, yukarıdaki görüşlerin sonuncusundan yana olduğunu şöyle açıklamıştır: "Resul-i Ekrem; (s) gelecekte, ehl-i beytinin nurlu bir ağaç haline geçeceğini ve o ağacın meyveleri hükmüne olan kutup insanların, eğitim düzeyleri ne olursa olsun, "İnsanı olgunlaştırma Dersi"nde tüm İslâm âlemi için rehberlik ve mürşitlik yapacaklarını gayb-âşinâ nazarıyla gördüğünden, *قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَىٰ* "De ki, ben tebliğ görevime karşılık sizden, akrabalarımın dostluğundan başka hiç bir ücret istemiyorum" ayetinin gereğince, ümmetinden, Al-i Beyt sevgisi ve dostluğunu istemiştir.

Bu hakikati destekleyen mükerrer rivayetlerde ferman etmiş: "Size iki şey bırakıyorum; onlara yapışsınız kurtulursunuz: Biri Kitabullah, biri Al-i Beytimdir."⁶ Çünkü, Sünnet-i Seniyyenin membaı ve muhafızı ve her

¹ Şura, 42: 23.

² Ebu Muhammed Del b. Abdillâh b. Yunus b. Refî' *et-Tüsterî, Tefsîrû't-Tüsterî*, Thk. Muhammed Basil Uyunu's-Sûd, [et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423], c. I, s. 139.

³ Ebü'l-Hasan Mukatil b. Süleyman b. Beşîr bel-Ezdî, *Tefsîrû Mukatil b. Süleyman*, c. III, s. 769; Ebu Bekir Abdürrezzak b. Hemmam b. Nafî' el-Himyerî, *Tefsîrû Abdürrezzak*, Thk. Mahmud Muhammed b. Abduh, [et-Rab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419], c. III, s. 161.

⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Habib el-Basrî, el-Maverdî, *Tefsîrû'l-Maverdî*, Thk. Es-Seyyid İbn-ü Abdî'l-Maksud, byy.[Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts], c. V, s. 202.

⁵ Ebu Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temimî, er-Razî, İbnü Ebî Hatem, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib [et-Tab'atü's-Salise. Suudî Arabistan: Metebetü Mustafa el-Baz, 1419], c. X, s. 3277.

⁶ Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybanî, *Fedailü's-Sahabe*,

cihetle iltizam etmesiyle mükellef olan Âl-i Beyttir.”¹

Yukarıdaki ayette geçen yakınlık anlamındaki “el-Kurba” (القربى) tabiri, ister mü’min kişinin kendi akrabaları, ister Resulullah’ın (s.a.s) akrabaları anlamında alınsın, her iki halde de, yakınlar arasında dostluk ve muhabbete en lâyük kişiler, Bediüzzaman’ın da dediği gibi, kuşkusuz Resulullah’ın sünnetine en çok uyanlardır.

6. Sadık İnsanlarla Dostluk

Herkesçe malumdur ki, dostluğun temeli sadakat ve samimiyettir. Sadakatsizlik, bir ihanettir. Allah Teâlâ ise, hainleri sevmediği² gibi, hiçbir insan da kendisine ihanet edilmesinden ve ihanet edenlerden hoşlanmaz. Görünürde dost, içten pazarlıklı ikiyüzlü insanları, Kur’ân-ı Kerim münafık olarak nitelendirmektedir. Münafıklar ise, yalancı³ ve kandırıcı⁴ karakterli olduklarından en zararlı insan tipleridir. Bu karakterlerinden dolayı, onlar sadece birbirlerinin oldukları⁵ kadar diğer inkârcıların da kardeşidirler.⁶ Allah Teâlâ’ya ve mü’minlere karşı hep hilekârlık ve kurnazlık çabası içinde olduklarından, Kur’ân’ın beyanıyla; *إِنَّ الْمُنَافِقِينَ فِي الدَّرَكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ* “Münafıklar, Cehennem ateşinin en aşağı tabakasındadırlar.”⁷ Bu nedenle yüce Allah, mü’minlerden, imanın ve takvanın bir gereği olarak bu tip insanlardan sakınmalarını ve her yönden sadık olan insanlarla beraber olmalarını önemle istemektedir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُونُوا مَعَ الصَّادِقِينَ* “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının ve sadık insanlarla beraber olunuz.”⁸

Bu ayet sadıklarla beraber olmayı emrederken, onlardan ayrılmayı da yasaklamaktadır.⁹ Buradaki sadıklardan kasıt; imanlarında, ahitlerinde, niyetlerinde, söz ve davranışlarında sadık olanlardır.¹⁰ O halde, bir mü’minin, kendisinden hıyanet gördüğü kişiyle dostluk ilişkisini

Tahk. Dr. Vasiyu’llah Muhammed b. Abbas, [et-Tab’atü’l-Ûla. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 1983], c. I, s. 171.

¹ Nursî, *Lem’alar*, s. 27.

² Enfal, 8/58.

³ Bkz. Münafikun, 63/1.

⁴ Bkz. Bakara, 2/9; Nisa, 4/142.

⁵ Bkz. Tevbe, 9/67.

⁶ Haşir, 59/11.

⁷ Nisa, 4/145.

⁸ Tevbe, 9/119.

⁹ Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Huseyin et-Teymî, Fahrü’d-Din er-Razî, *Mefatihü’l-Gayb*, [et-Tab’atü’s-Salise. Beyrut: Dar-ü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1420], c. XVI, s. 167.

¹⁰ el-Beydavî, *Envarü’t-Tenzîl ve Esrarü’t-Te’vîl*, c. III, s. 101.

sürdürmesi, onun iman ve takvasıyla bağdaşmayan bir isyandır. Resul-i Ekrem, bizi aldatanın, bizden olmadığını¹ bildirmekle beraber, “Bir mü’min bir delikten iki sefer sokulmaz!”² hadisiyle de mü’minlere bir uyarıda bulunmaktadır.

Dolaylı Olarak Tavsiye Edilen Dost Çevreleri

Kur’ân-ı Kerim’e genel manada baktığımızda, insanın dost çevresinin sadece emir veya tavsiye makamında dost edinilmeleri istenilen kesimlerden ibaret olmadığını, bunun yanında diğer bazı dost çevrelerinin de bulunduğunu, bazı ayetlerin siyakından anlamaktayız.

Allah Dostlarının Dostluğu

Allah dostları, “Dostluk Karşılığı Olan Kavramlar” Bölümünün 3. maddesinde ele aldığımız gibi, Kur’ân-ı Kerim’de, “Evliyaullah” (أولياء الله) olarak tabir edilmektedir. Bütün insanlar, yaratılıştan Allah’ın kulları, masnu’u ve mahlûku olmaları itibariyle Allah’ın dostlarıdır. Ancak insanların bazıları, bu fitrî dostluğu tek taraflı olarak bozarken, bazıları da gittikçe bunu güçlendirerek sürdürme çabası içinde olmuşlardır. Böylece insanlar, Allah dostları ve Şeytan dostları olmak üzere esas itibariyle iki kategoriye ayrılmışlardır.

Yüce Allah Kur’ân-ı Kerim’de, iman edip imanlarının gereği salih amel işlemekle Allah’ın hoşlandığı hayat çizgisini takip edenler için, Allah dostları anlamında; “Evliyaullah”³ veya özde Allah taraftarları anlamında; “Hizbullah”⁴ tabirlerini kullanılmıştır.⁵Bunun aksine, inkârcılık yaparak Şeytanın hoşlandığı bir hayat çizgisini takip edenler için de, Şeytan dostları anlamında; “Evlyâu’s-Şeytan”⁶ ve Şeytan taraftarları anlamında da; “Hizbü’s-Şeytan” tabirlerini uygun görmüştür.

Bu noktayla ilgili olarak Kur’ân-ı Kerim’de, şu beyanlar yer almaktadır: *كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَيَهْدِيهِ إِلَىٰ عَذَابٍ يُنَالِيهِ* “Biliniz ki Allah dostları için hiçbir korku yoktur. Onlar, üzülecek de değildirlir.”⁷;

¹ Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, Thk. Muhammed Füad Abdü'l-Bakî, Beyrut, [Dar-ü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Ts.], c. I, s. 98.

² Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Buharî, *el-Edebü'l-Müfred*, [et-Tab'atü'a-Salise. Beyrut: Dar-ü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1989], c. I, s. 471.

³ Bkz. Yunus, 10/62.

⁴ Bkz. Maide, 5/56.

⁵ Bu ad altında ortaya çıkan siyasi yapılanmalar, konumuzun dışındadır. [Yazar].

⁶ Bkz. Nisa, 4/76.

⁷ Yunus, 10/62.

السَّعِيرِ “Şeytan hakkında; “Her kim onu dost edinirse, mutlaka o kimseyi saptırır ve onu Cehennem azabına sürükler” diye yazılmıştır.”¹

Yüce Allah, böylece her iki yolun yolcusunun akıbetini belirttiikten sonra, sonucuna katlanmak şartıyla bu iki kabile içinde bulunanlarla dost ve beraber olma tercihini insana bırakırken, Allah dostlarını dost edinmeyi ve Şeytanın dostlarından da kaçınmayı dolaylı olarak tavsiye etmektedir.

Resulullah’a (s.a.s), “Allah’ın dostları kimdir?” diye sorulduğunda, “görüldüklerinde Allah’ı hatırlatan kimselerdir” buyurdu.”²

Kâinat Dostluğu

Yüce Allah; bazen Güneşi, Ayı, yıldızları geceyi, gündüzü, denizleri nehirleri, gemileri ismen zikrederek bunları, kullarının emrine verdiğini beyan etmektedir. Bazen de, “O, göklerde ve yerdeki her şeyi (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir”³ şeklindeki bir fezlekeyle bir genelleme yapmakla, yapmakla, bir taraftan kullarına yaptığı lutfuna dikkat çekerken, öbür taraftan, kâinat- insan dostluğuna işaret etmektedir.

Dostluk yardıma dayandığına göre ve kâinattaki her şey de insana hizmet ettirildiğine göre, tüm kâinat, insanoğlunun dostu demektir. Kâinat bağlamında insanın en yakın hizmetkârı ise, şüphesiz ki, onun tabii çevresidir. İslâm’ın nazarında, iyiliğin karşılığı, iyilik olduğu gibi, dostluğun da karşılığı, sadece dostluktur. Buna göre, çevre dostluğu Kur’ân endekli bir dostluktur. Çevreyi kirletmek, hem çevre hakkına, hem insan haklarına hem de, o çevrede tecelli eden yüce Allah’ın güzel isimlerine yönelik yapılan bir saldırı ve saygısızlıktır.

Allah’ın Sevdiğini ve Beraber Olduğunu Bildirdiği Kimselerin Dostluğu

Kur’ân, farklı yerlerde, farklı münasebetlere binaen, Allah’ın sevdiği ve Kendisiyle olan beraber olduğu kimselerin niteliklerini dile getirmekle, O’nun dostluğunu nasıl hak ettiklerini beyan ederken, aynı zamanda bu kesimlerin mü’minler tarafından da dost edinilerek sevimleri dolaylı olarak istenmekte ve tavsiye edilmektedir. gerektiğine de işaret eder. Bu nedenle Allah Teâlâ’nın kimleri sevdiği, dostluk kurma açısından bir

¹ Hac, 22/4.

² Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyan b. Kays el-Bağdadi, İbn-ü Ebi’ d- Dünya, *el-Evliya*, thk. Muhammed es-Said b. Bisyunî, [et-Tab’atü’l-Ülâ. Beyrut: Müessesetü Kütübî’s-Sakafe, 1413], c.I, s. 18.

³ Casiye, 45/13.

mü'min için oldukça önem arz eder.

Bu itibarla, “yüce Allah kimleri sever?” sorusuna Kur’ân’dan cevaplar aramaya çalışalım.

a. İyilik Erbabı Olan Kimseleri,

Kur’ân-ı Kerim’de iyi kişi anlamına gelen el-Muhsinûn (المحسنون) kavramı çeşitli manalarda kullanılmaktadır.

- a) Allah yolunda mallarından infak edenler (maddî fedakârlıklarda bulunanlar),¹
- b) Öfkesini yenip insanları affedenler,²
- c) Hep iyi davranışlar sergileyenler,³
- d) Allah’a karşı gelmekten sakınmakla beraber, insanlara iyilikte bulunanlar,⁴
- e) Allah Yolunda Cihad Edenler.⁵

Kur’ân-ı Kerim’de bu beş davranıştan her birini sergileyenlerin durunu anlatıldıktan sonra, وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ “Allah iyilik erbabını sever” ifadesi kullanılmaktadır. Bundan anlaşılıyor ki, yeri geldiğinde Allah’ın sevdiği bu beş davranışı da bir arada sergileyebilen bir kimse, Allah katında sevilen ve iyilik erbabı bir kimse olarak kabul edilen bir insan demektir.

Tevbe Eden ve Temizlenenleri,

Günah işlemek, manevî bir kirlenme olduğundan, bir daha yapmamak üzere Allah’a dönüş yapmak, bu kirlenden bir temizlenme halidir. Kur’ân-ı Azimşan, bir mü'min için maddî ve manevî olmak üzere her iki temizlik öngördüğünden, her iki temizlik şekline de özen gösterenlerin Allah sevgisini kazandıklarını, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ “Allah çok tevbe edenleri sever ve çok temizlenenleri sever”⁶ ayetiyle bildirmekte ve dolayısıyla bunların dost edinmeyi de hak ettiklerine işaret etmektedir. Ayet, manây-ı muhalifiyle de, zevk alarak günah işleyenlerin ise, hem Allah, hem mü'minler katında bu liyakati kaybettiklerini hatırlatmaktadır.

¹ Bakara, 2/195.

² Al-i İmran, 3/134; Maide, 5/13.

³ Al-i İmran, 3/148; Maide, 5/85.

⁴ Maide, 5/93.

⁵ Ankebut, 29/69.

⁶ Bakara, 2/222; Tevbe, 9/108.

Takva Sahiplerini,¹

Takva; Allah'ın emirlerini yerine getirmekle beraber yasaklarından ve şüpheli şeylerden sakınmaktır. Bu itibarla Takva sahipleri; Bir taraftan Allah Teâlâ'nın yasaklamış olduğu masiyetlerden kaçınırken, öbür taraftan emrettiği farzları yerine getirip O'na itaat etmek suretiyle O'nun dostluğunu kaybetmekten sakınan samimi kişilerdir.² Takva, yüce Allah'a ve O'nun tüm mahlûkatına karşı bir sadakattir. Bu hususlara dikkat eden kimseler, aslında Allah'ın dostluğunda ve Allah'ı sevme konusunda tamamen samimi ve gerçekçi olduklarını davranışlarıyla da ispatlamış olduklarından, Allah'ın sevgisine, dolayısıyla da mü'minlerin ve meleklerin dostluğuna liyakat kazanmış kimselerdir. İnsanın yaratılmasının hikmeti takva olduğu gibi, ibadetin sonucu da takvadır.³ Takva kavramı, türveleriyle birlikte, Kur'ân-ı Kerim'de, 200 yerde geçmektedir.

Üzerine düşen her şeyi yerine getirdikten sonra, Allah'a tevekkül edenleri,⁴

Adil kişileri,⁵

Sabreden kişileri⁶

Dostluk ilişkisi, temelde karşılıklı sevgi ilişkisine dayalı olduğundan, bu altı niteliği taşımakla Allah'ın sevgisini kazananlar, beraberinde Allah'ın, mü'minlerin ve meleklerin dostluğunu da kazanmışlar demektir.

Dost Edinilmeleri Uygun Görülmeyen Kesimler

Dostluk kurma noktasında sosyal bir varlık olarak insanı en fazla alakadar eden ve önde gelen çevre, hiç kuşkusuz kendi hemcinsleri olan insan nev'idir. Kur'ân'a göre tüm insanlar, aynı anne-babadan gelen kardeşler olmakla beraber, inanç noktasında hepsi kardeş sayılmamaktadır. Öbür taraftan mü'minler kardeş olmakla beraber, hepsi dostluk kurmaya elverişli görülmemektedir. Bu nedenle, yukarıda izah edilmeye çalışıldığı üzere, Allah Teâlâ, dostluk kurulması gereken sınıfları açıkça belirleyip tavsiye ettiği gibi, dost edinilmesi sakıncalı bazı sınıfları da, direkt veya dolaylı olarak bildirmiştir.

¹ Al-i İmran, 3/76; Tevbe, 9/4, 8.

² Taberî, *Cami'ü'l-Beyan fi Te'vîli'l-Kur'ân*, c. I, s. 234.

³ Nursi, *İşaratü'l-İ'caz*, s. 6.

⁴ Bkz. Al-i İmran, 3/159.

⁵ Bkz. Maide, 5/42; Mümtetine, 60/8.

⁶ Bkz. Al-i İmran, 3/146.

A. Dost Edinilmeleri Açıkça Yasaklanan Kesimler

Yüce Allah, başta insan olmak üzere Kâinatın tümünü sevgi ve dostluk temelinde dayalı olarak halketmekle beraber, insanlardan bazıları tek taraflı olarak bu dostluğu bozabilmektedir. İşte Kur’ân-ı Kerim, söylem ve eylem bazında Rableriyle olan fitrî dostluklarını bozanlarla dostluk kurulmasını, çeşitli ayetlerle açıkça yasaklamaktadır. Bunlara bir göz atmada fayda vardır.

Müslümanlara Fenalık Yapmayı Prensip Edinen İnkârcılar

Kur’ân, temelden dostlukla bağdaşmayan insanlara fenalık yapma anlayışını, bazen ihmal edildiği için yeniden gündeme getirerek Müslümanları bu yanlıştan uyarmaktadır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بِطَاغَةَ مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُوا مَا عِنْتُمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تُخْفِي صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمْ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ

“Ey iman edenler! Sizden olmayan, size fenalık yapmaktan asla geri durmayan kimselerden hiçbirini sırdaş edinmeyin! Onlar hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların kinleri ağızlarından apaçık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise, daha büyüktür. Eğer düşünürseniz, size ayetleri açıkladık.”¹

Resul-i Ekrem de; “Müşriklerin ateşiyle aydınlanmayın!”² şeklindeki hadisiyle, bu ayeti bir yönüyle tefsir etmiştir. Yine Ömer b. el-Hattab’a (r.a); “Hire halkından hafızası güçlü, okuma yazması iyi bir genç vardır; onu kendinize sekreter olarak alsanız!” diye tavsiye edildiğinde, “O zaman ben mü’minlerin dışında bir sırdaş edinmiş olurum”³ cevabını vermiştir. Ömer’in (r.a) bu sözü de, ayeti bir yönüyle açıklayan bir sahabî sözü olarak bu ayetin bir tefsiri mahiyetindedir.

Bu ayette sırdaş dost edinilmeleri yasaklanan kimselerin dört niteliğine dikkat çekilmiştir:

- aa. İman noktasında sizden olmayanlar,
- ba. Size kötülük yapmaktan geri durmayanlar,
- ca. Sıkıntılara düşmenizden hoşlananlar,
- da. Dinî mensubiyetinizden dolayı kalben size büyük kin besleyenler ve

¹ Al-i İmran, 3/118.

² Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Esed b. Hilâl eş-Şeybanî, *Müsnedü Ahmed*, thk. Şuayb’ül-Erneut, [et-Ab’atü’l-Ûla, Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001], c. XV, s. 19.

³ Ebu Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed b. el-Münzir et-Temîmî, İbn-ü Ebî Hatem, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*, [et-Tab’atü’s-Salise. Süüdî Arabistan: Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, 1419], c. III, s. 743.

bu kinlerini ara sıra çeşitli şekillerde açığa vuranlar.

Ayette geçen bütün bu vasıflar, inkârcılığın temel karakteristik nitelikleridir. “Özellikle onların mü’minlere karşı kinlerinin bir kısmını dışarıya yansıtmaları, onların dine ve dindarlara karşı besledikleri düşmanlığın en açık delilidir.”¹ Bu şekilde açık, açık düşmanlıklarını ortaya çıkarmış olanlarla içli dışlı olmak, bir kişinin mü’minlik vasfıyla bağdaşmayan bir safderunluktur. Dine ve dindarlara karşı tavrını belirlemiş olanların dini konumu; ister müşrik, ister ehl-i kitap, isterse de (sözde) müslüman olmasında hiç bir farklılık bulunmamaktadır. Özellikle, bir kimsenin iman etmemiş olanlara ilgi duyması, onların inançlarından veya onların Müslümanlara karşı tavır almalarından kaynaklanıyorsa, o kimse her ne kadar; “Elhamdü lillah, ben de Müslümanım” dese de, Kur’ân’ın hükmüyle, “O kişi, onlardandır.”²

Müslümanları da Kendi İnkârî Durumlarına Döndürmek İsteyenler

وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكْفُرُونَ سَوَاءٌ فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
“Arzu ettiler ki, kendilerinin küfre saptıkları gibi, siz de sapasınız da beraber olasınız. Bu sebeple, onlar Allah yolunda hicret edinceye kadar içlerinden kimseyi dost edinmeyin!”³

Mü’min Yerine Kâfir Tercihi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَتُرِيدُونَ أَنْ تَجْعَلُوا لِلَّهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا مُبِينًا
“Ey iman edenler! Mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmeyin. Kendi aleyhinize Allah’a apaçık bir delil mi vermek istiyorsunuz?”⁴

Din Noktasından Yahudi, Hıristiyan Tercihi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَاِنَّهُ
“Ey iman edenler! Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin, zira onlar birbirlerinin dostudur. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”⁵

Görüldüğü gibi Yüce Allah, böyle son derece yanlış bir tercih yapanları bu ayette, hidayete erdirilmeyecek zalimler topluluğu olarak nitelendirmekte ve onları hidayete erdirmeyeceğini ifade buyurmaktadır.

Bu ayette, her iki din mensuplarının, sadece hem kendi dindaşlarına hem birbirlerine yakınlık duyduklarını, bu nedenle, Müslüman dostluğunu

¹ Taberî, *Cami’ü’l-Beyan fî Te’vîli’l-Kur’ân*, c. VII, s. 145.

² Maide, 5/51.

³ Nisa, 4/89.

⁴ Nisa, 4/144.

⁵ Maide, 5/51.

kabul etmediklerini ifade eden, daha da ileri giderek söz ve eylemleriyle İslâm diniyle alay eden basitlik erbabı bağnazların, Müslümanlarca dost edinilmeleri, İslâm'ın izzetiyle bağdaşmadığından yasaklanmaktadır. Çünkü, mutaassıp bir Yahudinin dostu, ancak kendisi gibi bir Yahudi veya bir Hıristiyan olacağı gibi, mutaassıp bir Hıristiyanın dostu da, ya bir Hıristiyan veya bir Yahudidir.

Yukarıdaki ayet, her ne kadar, bu iki din mensuplarının kendi dindaşlarından başka birbirlerinin de dostu olduğuna işaret ediyorsa da, bu iki toplumun temelden birbirlerini çok sevmediklerini, وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ وَالنَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتْ وَالنَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ “Yahudiler, Hıristiyanlar bir temel üzere değillerdir”. Hıristiyanlar da Yahudiler bir temel üzere değillerdir” dediler¹ ayetinden anlamaktayız. Bu iki ayeti bir araya getirdiğimizde, Yahudi ve Hıristiyan toplumlarının birbirlerini kabul etmeyen farklı kutuplar olduklarını, ancak İslâm'a ve Müslümanlara ön yargıyla tavır alma ortak paydasında buluştuklarını öğrenmekteyiz. Bu karşı duruşun temelinde ise, her iki kesimin yersiz taassuplarının bulunduğunu; وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ “Sen, onların dinine uymadıkça, ne Yahudi ve ne de Hıristiyanlar, senden asla hoşnut olmayacaklardır² ayeti net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Ancak Kur'ân, ³ لَيْسُوا سَوَاءً “Onlar eşit değillerdir” ayetiyle ehl-i kitabı kendi aralarında aynı düzeyde tutmayarak aralarındaki farklılığı şöyle beyan etmektedir:

لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَىٰ⁴

“(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en aşırılarının kesinlikle Yahudiler ile Allah'a ortak koşanlar olduğunu görürsün; onların iman edenlere sevgi bakımından en yakın olanlarının da, “Biz Hıristiyanız” diyenler olduğunu mutlaka göreceksin.”

Yahudilerle Hıristiyanların tarih boyunca, Müslümanlara karşı ortak bir saldırgan tutum sergilemiş olmalarına rağmen, bir adı da Hak olan Kur'ân'ın, Hıristiyanlar arasında hakperest özel bir grubu, hakkı teslim etme ve buna bağlı olarak da mü'minlere yakınlık duyma farklılıklarından ötürü istisna ettiğini görmekteyiz. Bundan hareketle yüce Allah'ın, bu kesimin kendi toplumlarının İslâm'a karşı genel olumsuz tutumlarına aykırı olarak Müslümanlara karşı dostane bir tavır sergilemelerinin göz

¹ Bakara, 2/113.

² Bakara, 2/120.

³ Al-i İmran, 3/113.

⁴ Maide, 5/82.

ardı edilmemesini ve onlar tarafından mü'minlere uzatılan dostluk elinin - itikadî nokta hariç olmak üzere- geri çevrilmemesini zımnen istediğini anlamaktayız.

Kur'ân'ın, "Onlar eşit değillerdir" hükmü, Yahudiler için de geçerlidir. Zira az da olsa onlar arasında da hakperestler,¹ barış yanlısı olanlar vardır.

Bediüzzaman, bu noktada kısaca şöyle bir tespitte bulunmaktadır: "Asr-ı Saadette büyük bir dinî inkılâp gerçekleşmişti. Bu sebeple de zihinler hep dine çevrildiğinden bütün sevgiler, düşmanlıklar da bu noktada toplanmıştı. Bu itibarla, gayr-ı Müslimlere sevgi duymaktan münafıklık kokusu gelirdi. Günümüzde ise, medeniyette, bilim ve teknikte meydana gelen hızlı ilerleme ile dünyevî bir inkılâp gerçekleştiğinden dikkatler bu noktaya çevrilmiştir. Gayr-ı Müslimlerden maddî anlamdaki gelişmeyle meşgul olanların çoğunluğu da dinlerine fazla bağlı değillerdir. Bu açıdan onlarla dost olmamız, onların bu alanda gerçekleştirdikleri gelişmeleri benimseyerek onlardan alıntı yapmak ve tüm dünyevî mutluluğun temeli olan asayîşi korumak noktasındadır. İşte gayr-i Müslimlerle bu anlamdaki dostluk, kesinlikle Kur'ân'ın yasakladığı bir dostluk kapsamında değildir."²

Müslümanların Dinini Alaya Alanlar

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُؤًا وَلَعِبًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ
"Ey iman edenler, sizin dininizi alaya alan ve onu oyuncak edinen sizden önceki ehl-i Kitaptan olanlarla diğer inkârcıları dost edinmeyin! Eğer mü'min iseniz Allah'a karşı gelmekten sakınınız!"³

Küfrü İmana Tercih Eden Yakınlık

"Ey iman edenler! Eğer küfrü imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi bile dost edinmeyin. İçinizden kim onları dost edinirse, işte onlar, zalimlerin ta kendileridir."⁴

Allah ve Mü'min Düşmanları

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْفُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ
"Ey iman edenler! Benim düşmanlarımı ve kendi düşmanlarımızı dost edinmeyiniz. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz,

¹ Taberî, *Cami'u'l-Beyan fî Te'vîli'l-Kur'ân*, c. VII, s. 122.

² Nursî, Said, *Münazarat*, Külliyyat, [İstanbul:Yeni Asya Yayınları], c. II, s. 1944.

³ Maide, 5/67.

⁴ Tevbe, 9/23.

hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabbiniz olan Allah'a inandınız diye Resulü ve sizi yurdunuzdan çıkardılar.”¹

Bu ayette, Allah ve Müslüman düşmanlarının, peygamber ve Müslümanları, yurtlarından çıkarmalarının nedeni, onların sırf Allah'a inanmış olmaları olarak gösterilmekte, böylece, din düşmanlığında düşmanlıkta bu kadar ileri gitmiş bir toplumla dostluk kurmanın, Allah hoşnutluyla bağdaşır bir davranış olmadığı ifade edilmektedir.

ğ. Müslümanların Toplumsal Birlikteliğine Katılmayan Mü'minler

İslâm, bireysel hayata önem verdiği kadar toplumsal hayata da önem verir. Kur'an-ı Kerim, birçok ayetleriyle Müslümanlardan uzlaşa ve birliktelik istemektedir. Bu ayetlerden birisinde; *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا* “Hepiniz birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılınız ve ayrılığa düşmeyiniz!”² buyrulmaktadır.

Kur'an bu ayetin devamında, toplumsal birlikteliğin aslında bir kardeşlik ve dostluk olması nedeniyle, Allah Teâlâ'nın bir nimeti olduğuna işaret etmektedir. Müslümanlarla inanç birliği içinde olmakla beraber, toplumsal birlikteliğinin önem arz ettiği bir dönemde onlarla beraber olmamak, dinî bütünlüğe aykırı gelir. Hicret, müslümanların Allah'ın emriyle göstermeleri gereken toplumsal bir tepki idi. Bazı Müslümanların, Medine'ye giderek Resulullah ve Müslümanların yanında yer alarak toplumsal tepkiye katılmaları gerekirken, kendileri mü'min olmalarına rağmen, müşrik olan yakınlarıyla birlikte kalmayı tercih etmiş olmalarına karşı, Allah Teâlâ'ya da bir tepki olmak üzere, onlarla olan dostluğun kesilmesini istemiştir. “İman edip hicret etmeyenlere gelince, hicret edinceye kadar, onlarla hiçbir şekilde bir dostluk ve koruyuculuğunuz yoktur.”³

Ayette, durumları dile getirilen mü'minler, bu tutumlarıyla, aslında müşrik toplumuyla beraber olmakla İslâm toplumuyla beraber olmak arasında bir tercih kullanmışlardır. Allah Teâlâ ise, böyle bir tercih ehliyle olan ilişkilere farklı bir düzenleme getirmiştir.

قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِنُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ “Deki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, aşıretleriniz, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz bir ticaret ve

¹ Mümtehine, 60/1.

² Al-i İmran, 3/103.

³ Enfal, 8/72.

beğendiğiniz meskenler size Allah'tan, peygamberinden ve O'nun yolunda cihattan daha sevgili ise, artık Allah'ın emri gelinceye kadar bekleyiniz! Allah, fâsık topluluğu doğru yola erdirmez.”¹

Gerek vakit namazlarının mescitlerde kılınmasına ve gerekse Cuma bayram namazlarına Kur'ân ve Sünnette çok teşviklerin yapılmasının nedeni, Müslümanların birlikteliklerinin İslâm nazarında büyük öneminin bulunmasıdır. Resul-i Ekrem, “Kim üç cumayı peş peşe gevşeklik göstererek terk ederse, Allah onun kalbini mühürler”² ve “Ayrılığa düşmeyiniz, sonra kalpleriniz de farklılaşır!”³ hadisleriyle İslam toplumundan ayrı kalmanın, kalbî inancı bile etkileyeceğini ihtar etmektedir.

Bediüzzaman bu hususla ilgili olarak şunları söyler: “Mehâsin-i ubudiyetin binlerinden yalnız buna bak ki, Nebî Aleyhisselâm, ubudiyet cihetiyle muvahhidînin (Allah'ın varlık ve birliğine inanan mü'minlerin) kalblerini iyid (bayram) ve Cuma ve cemaat namazlarında ittihad ettiriyor ve dillerini bir kelimedede cem ediyor (birleştiriyor).”⁴

2. Dost Edinilmeleri Dolaylı Olarak Yasaklanan Kesimler

Kur'ân-ı Kerim, yukarıda maddeler halinde sıralamaya çalıştığımız gibi, bazı kesimleri dost edinmeyi açıkça yasaklamakla beraber, bazı kesimlerin de olumsuz niteliklerini gündeme getirmekle onlarla yakınlık kurmanın sakıncalı olduğunu dolaylı olarak bildirmektedir. Biz önemine binaen, bunlardan bazılarını aşağıya çıkarmada fayda mülâhaza ettik.

Sırdaşlık Konusunda Sınava Kaybedenler

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ
 أَلِيَّةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ “Yoksa Allah; içinizden Allah'tan, O'nun Resulünden ve mü'minlerden başkasını kendisine sırdaş edinmeksizin cihad edenleri ayırt etmeden bırakılacağınızı mı zannedersiniz?”⁵

Bu ayette, mü'minin samimiyetinin, Allah yolunda cihat etmekle ve cihat ederken de içinde bulunduğu psikolojik durumuyla test edileceği bildirilmektedir. Bu sınav sürecinin de, “Dost Çevresi” bölümünde de ele

¹ Tevbe, 9/24.

² Ebu Davud b. Süleyman b. el-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddad b. Ömer el-Ezdî, *Sünenü Ebî Davûd*, c.I, byy. [Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 272], s.

³ Ebu Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccac, *es-Sünne*, [et-Tab'atü'l-Ûla Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyyeh, 1408], c. I, s. 7.

⁴ Nursî, *Lem'alar*, On yedinci lem'a.

⁵ Tevbe, 9/16.

aldığımız gibi kişinin, Allah'tan, Peygamber'den (s.a.s) ve mü'minlerden başkasını sırdaş edinmediği, İslâm kamuoyu tarafından da bilininceye kadar devam edeceği ifade edilmektedir. Bu deneme sonucunda, aranan samimiyet düzeyini yakalayamadıkları veya tam zıt noktada oldukları anlaşılın kişiler, Allah'a, Resulüne (s.a.s) ve mü'minlere kaşı samimi olmadıkları, bu nedenle kendileriyle dostluk kurulma liyakatini de kaybetmiş oldukları ortaya çıkmaktadır.

Allah'ın Sevmediklerini Sevmek

Yüce Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'de bazı olumsuz niteliklerinden dolayı sevmediği kimseleri farklı münasebetlerle dile getirmesiyle, bu nitelikteki kimselerin mü'min kulları tarafından da sevilmemelerini, böylece de onların dost edinilmemelerini istediği açıkça anlaşılmaktadır. Böylece, Allah Teâlâ'nın kimleri sevmediğini Kur'ân-ı Kerim'den tespit etmede son derece fayda vardır.

ba. Kâfirleri,

*"Siz o insanlarsınız ki, onlar sizi sevmediği halde, onları (kâfirleri) seviyorsunuz."*¹ *"Allah kâfirleri sevmey."*²

bb. Haddini aşanları,

*"Allah, haddini aşanları sevmey"*³

bc. Nankörleri,

*"Allahi hiç bir günahkâr nankörü sevmey"*⁴; *"Allah hiçbir hain ve nankörü sevmey."*⁵

bd. Zalimleri,

*"Allah ise zalimleri sevmey."*⁶

be. Böbürleneni,

*"Allah kibirlenen ve övünenleri sevmey."*⁷

¹ Al-i İmran, 3/119.

² Al-i İmran, 3/32; Rum, 30/45.

³ Bakara, 2/190; Al-i İmran, 3/87; A'raf, 7/55.

⁴ Bakara, 2/276.

⁵ Hac, 22/36.

⁶ Al-i İmran, 3/57, 140; Şura, 42/40.

⁷ Nisa, 4/36; Lokman, 31/18; Hadid, 23.

bf. Günahkâr hainleri

“Doğrusu Allah, hiçbir haini, nankörü sevmeyiz!”¹

bg. Çirkin sözlü insanları,

“Allah bağırtıp çirkin söz sarf edenleri sevmeyiz.”²

bh. Bozgunculuk ve bozguncuları,

“Allah bozgunculuğu sevmeyiz.”³“Allah bozguncuları sevmeyiz.”⁴

bi. Savurganları,

“Allah savurganları sevmeyiz.”⁵

bj. Hainleri

“Allah hainleri sevmeyiz.”⁶ “Allah günahkâr olarak hainleri sevmeyiz.”⁷

bk. Büyüklenenleri,

“Allah büyüklenenleri sevmeyiz.”⁸

bl. Şımarıkları,

“Allah böbürlenip şımaranları sevmeyiz.”⁹

Yukarıda on iki madde halinde sıralanan, Kur’ân-ı Kerim’de Allah Teâlâ tarafından sevilmediği bildirilen insanlardan herhangi birini sevmek veya dost edinmesi; kişinin Rabbiyle açıkça ters düşmesi, O’nun önüne çıkması, haddini aşması ve sonuç olarak da Allah ve Peygamber düşmanlarının saffında yer alması demektir. Bir mü’min için ise, bu durumdan daha vahim ve daha büyük bir felâket olamaz. *“Kişi, dostunun dini üzeredir; her biriniz kiminle dostluk kuracağına dikkat etsin!”¹⁰, “Kişi sevdiğiyle beraberdir.”¹¹* hakikatleri uyarınca, bu dünyada sayılan bu sınıflar arasında yer alan bir kişi, ahiret gününde de onlarla haşır olacak ve ebedî hayatı boyunca hep onların bulunduğu yer ve mekânda yer alacaktır. Böyle olunca, kişinin hangi sınıf insanlarla gönül bağı kurduğu, onun ahirette nerede bulunacağını da bir nevi alameti ve göstergesidir. Bu itibarla, bir mü’min

¹ Hac, 22/38.

² Nisa, 4/148.

³ Bakara, 2/205.

⁴ Mâide, 5/64; Kasas, 28/77.

⁵ En’am, 6/141; A’raf, 7/31.

⁶ Enfal, 8/58.

⁷ Nisa, 4/107.

⁸ Nahl, 12/23.

⁹ Kasas, 28/76.

¹⁰ Ebu Davud b. Süleyman b. Davud b. el-Carud et-Tayalisi, *Müsnedü Ebu Davud et-Tayalisi*, [et-Tab’atü’l-Ülâ. Mısır: Dar-ü Hicr, 1999], c. IV, s. 299.

¹¹ el-Buharî, *Sahihu’l-Buharî*, c. VIII, s. 139.

için dünyada kimlerle gönül bağıyla irtibatlı olması gerektiğini iyi bilmesi ve ona göre tercihini kullanması, son derece önem arz etmektedir.

c. Eski Toplumlardaki Ayrılıkçılar Gibi Olmak

Öbür taraftan, Kur'ân-ı Kerim, ayrılıkçılık noktasında eski kavimlerle tutum benzerlikleri olan kesimlerin de beraberliklerinden ve dostluklarından sakındırmaktadır. Kur'ân'da, bu noktaya şöyle dikkat çekilmektedir: **وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ** "Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayınız! Onlar için büyük bir azap vardır."¹

Kur'ân Yolundan farklı Yollarda Olanlarla Beraber Olmak

Yüce Allah, kullarının dünya ve ahiret hayatında mutlu olmalarını sağlamak için, tek yol olarak Kur'ân yolunu öngörmüştür. Ebetteki bu yol, mü'minin günlük namazlarında kırk defa okudukları Fatıha-i şerifede belirtilen sırat-ı müstakimdir.

Bu surede; gazaba uğrayanların yolu, sapıkların yolu ve Allah'ın kendilerine nimet verdiği kimselerin yolu olmak üzere birbirinden farklı üç ana yol zikredilmektedir. Bediüzzaman bu yollar arasındaki farklılığa şöyle bir açıklık getirmektedir:

" **وَلَا الضَّالِّينَ** ile işaret olunan evvelki yol, tabiata saplananların ve tabiiyyun fikrini taşıyanların mesleğidir ki, onda hakikate ve nura geçmek için ne kadar müşkülât olduğunu hissettiniz.

غَيْرِ الْمَعْصُوبِ عَلَيْهِمْ ile işaret olunan ikinci yol, esbabperestlerin ve vesait icad ve tesir verenlerin, meşâiyyun hükeması gibi yalnız akılla, fikirle hakikatü'l-hakaike ve Vâcibü'l-Vücudun marifetine yol açanların mesleğidir.

الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ile işaret olunan üçüncü yol ise, sırat-ı müstakim ehli olan ehl-i Kur'ân'ın cadde-i nuraniyesidir ki, en kısa, en rahat, en selâmet ve herkese açık, semâvî ve Rahmânî ve nuranî bir meslektir.

Kur'ân'ın caddee-i nuraniyesi ise, bütün ehl-i dalâletin çektiği yaraları hakaik-i imaniye ile tedavi eder. Bütün evvelki yoldaki zulümatı dağıtır. Bütün dalâlet ve helâket kapılarını kapatır."² Zira bu yol, Kur'ân'ın beyanıyla, yüce Allah'ın rahmet olarak gönderdiği peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin ve Allah'ın salih kullarının gittikleri yoldur.

¹ Al-i İmran, 3/105.

² Nursî, *Sözler*, 30. söz. s. 246.

Bazı müslümanların, günlük namazlarında, “Ey Âlemlerin Rabbi!.. Bizi, nimetlendirdiğin kimselerin yoluna ilet, gazap ettiğin kimselerin ve sapıkların yoluna iletme!” şeklinde günde kırk defa diliyle dua ederken, takip ettiği hayat çizgisiyle bu iki olumsuz yolun yolcularıyla beraber olması, tam bir çelişkidir.

Kur’ân-ı Kerim, bu noktada şöyle bir hatırlatma ve uyarıda bulunmaktadır:

وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ”İşte bu benim doğru yolumdur. Artık ona uyunuz! Yoksa o yollar, sizi parça, parça edip O’nun yolundan ayırır. İşte size bunları Allah sakınsınız diye emretti.”¹

Dostun samimiyetinin alâmeti ise, kardeşlik kuranların imtizaç ve ülfet bakımından, bir tek can gibi olmalarıdır. O kadar ki, bunlardan her birisi, arkadaşının yediği bir lokmanın lezzetini kendi ağzında hissedebilmelidir.² Resulullah’ın, Asr-ı saadet atmosferinde tesis etmiş olduğu İslâm kardeşliği, aynen bu vasıftaki bir kardeşlik idi. İnsan, bu nitelikteki dostların çokluğuna fitraten doyamaz. Bu nedenle İmam Şafii bir şiirinde;

“Elinden geldiğince, dostlarını çoğaltmaya çalış!

Zira onlar senin sırdaşın ve kendilerinden yardım istediğinde, destekçilerindir.

Bin dostunun olması çok değildir ama,

Bir tek düşmanının olması çoktur.”³

İmam Ali de; “Dostların sohbetine denk gelecek bir sevinç olmadığı gibi, onların ayrılmasına denk gelecek bir üzüntü de yoktur”;⁴ “İmandan sonra aklın başı, insanlarla dostluk kurmaktır.”⁵ der.

Elbette dostluk kurmanın ve sevgi mübadelesi içinde olmanın alt yapısı, tanışmaktır. Beşerî ilişkilerde insanlar, tanıştıktan, karşılıklı sevgilerine ve samimiyetlerine inandıktan sonra birbiriyle dostluk kurabildikleri gibi, insan da Rabbini bütün kemâl sıfatlarıyla tanıdıktan ve O’nun kulunun en büyük dostu olduğunu öğrendikten sonra, O’nunla gerçek manada dostluk kurmakla imanın kemâline erebilir. Bundan dolayı Bediüzzaman, eserlerinde, “iman-ı billah, marifetullah ve muhabbetullah” şeklinde

¹ En’am, 6/153.

² es-Sefiri, *el-Mecalisü'l-Veîza fi Şerhi Ehadîs-i Hayri'l-Beriyye*, c. I, s. 299.

³A.g.e, s. 299.

⁴ Ahme d b. El-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Horasanî Ebu Bekir el-Beyhakî, *Şüabü'l-İman*, [et-Tab’atü'l-Üla. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd Lin-Neşr ve’t-Tevzî’, 2003], c. XI, s. 353.

⁵ el-Beyhakî, *Şüabü'l-İman*, c. XI, s. 349.

imanın hakikatiyle ilgili üç esasa sıkça vurgu yapmaktadır.¹

Dostluk, karşılıklı samimi bir sevgiye dayalıdır. Sevgisiz bir dostluk, olsa, olsa şeytanın, münafıkların ve riyakârların sözde dostluğudur. Resul-i Ekrem, Samimi dostluğu; Allah için birbirlerini seven, Allah için bir araya gelen ve bu bilinç üzere dağılan kimselerin kurmuş olduğu dostluk olduğunu beyan etmiş ve bu sınıf insanların, yevm-i kıyamette Allah Teâlâ'nın özel korumasına alacağı yedi sınıftan biri olduğunu bildirmiştir.²

لَا تَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ “Alah’a ve ahiret gününe inanmış hiçbir toplumun; babaları, oğulları, kardeşleri yahut kendi aşiretleri dahi olsalar, Allah’a ve peygamberine düşman olan kimselerle dostluk kurup onları sevdiğini göremezsin!” Allah Teâlâ, bu ayetin devamında, bu tip insanlarla dostluk kurmamanın ve onları sevememenin imanın alameti olduğunu şöyle uyarmaktadır: “İşte Allah, onların kalplerinde iman yazmış ve onları kendi katından olan bir ruhla desteklemiştir.”³ Bu noktada hata yapmış olan mü’minleri ise, şu şekilde kınamış ve uyarmıştır: “İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise bütün kitaplara inandığımız halde sizi sevmeyiz!”⁴ Resul-i Ekrem, gerçek manada iman etmiş olarak Cenneti hak etmenin yolunun sevgi ve dostluktan geçtiğini şöyle ifade buyurur: “Siz iman etmedikçe Cennete giremezsiniz, birbirinizi sevemedikçe de kâmil manada iman etmiş olamazsınız.”⁵

“Allah için birbirini seven iki kişi yoktur ki, bunlardan mükâfatı en çok olanı, en çok seven olmasın.”⁶

İbn Mesûd; “Arkadaşına, gönlünde ne olduğunu sorma! Zira senin gönlünde ne varsa, onun gönlünde de o vardır”⁷ demiştir.

¹ Bkz. Nursî, *Mektubat*, 21. Mektup.

² Bkz. Müslim b. el-Haccac Ebü'l-Hasan el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, c. II, s. 715.

³ Mücadele, 58/22.

⁴ Al-i İmran, 3/119.

⁵ Müslim, c. I, s. 72.

⁶ el-Beyhakî, *Şüabü'l-İman*, c. XI, s. 346.

⁷ el-Beyhakî, *Şüabü'l-İman*, c. XI, s. 343.

Sonuç

İnsan, belâları çok olmakla beraber zayıf, fakir olmakla beraber ihtiyacı oldukça çok, ve hayat yükü pek ağır olmakla beraber güçsüz bir varlık olduğundan, birinci derecede Rabbinin yardımına, daha sonra da, başta hemcinsleri olan insanlar olmak üzere, kâinatın birçok envainına muhtaçtır. Bu nedenle, başta Rabbi olmak üzere, Rabbinin fitraten kendisine yardımcı olarak halk ettiği kâinatın tüm unsurlarıyla dostluk ilişkisi içinde olması, yaratılışının bir gereğidir.

İnsan, tüm varlık çevrelerinden, kurduğu dostluk ilişkisinin dercesine göre hep fayda görürken, tüm insanlardan fayda görmesi, söz konusu değildir. Bu nedenle mü'minin dost seçimi, gerek şahsı, gerek ailesi ve gerekse toplumunun maddî- manevî hayatı açısından son derece önem arz etmektedir. Her ne kadar insan, zarar ve çıkarını birbirinden ayırt edebilecek bir yapıda yaratılmışsa da, her şeyi en iyi bilen olmadığından, bu noktada yapacağı yanlışlıklar, onun dünyevî ve uhrevî hayatını bireysel, toplumsal menfaatini önemli ölçüde olumsuz yönde etkileyebilecek sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle insan, her alanda olduğu gibi, dostluk ve arkadaşlık kurma meselesinde de vahyin rehberliğine oldukça muhtaçtır.

Yüce Allah, rahmetinin bir gereği olarak, gerek Kur'ân-ı Kerim ve gerekse Resul-i Ekrem'in (s.a.s) vasıtasıyla bu konuda da hayatiyet arz eden prensipler vazettiği gibi, önemli uyarılarda da bulunmuş ve başta Resul-i Ekrem olmak üzere örnek alınması gereken şahsiyetlerin niteliklerini belirlemiştir. İnsanların bu noktadaki zihin dağınıklıklarının ortadan kalkması için, Kur'ânî görüşe başvurmaları, kaçınılmaz bir zarurettir. Ancak bu bağlamdaki ilkeler, gerek Kur'ân ve gerekse Sünnette farklı münasebetlere binaen farklı yerlerde bulunmaktadır.

Bu zarurete binaen, konuyla direkt alakalı olan Kur'ân ayetlerini, farklı tefsir kaynaklarındaki yorumlar ışığında, konuyla ilişkili bazı hadislerle bir araya getirmekle beraber bazen sahabî sözlerinden de yararlanarak, Kur'ân'ın konuya bütüncül bakışını ortaya koymaya çalıştık.

Bu itibarla, bu çalışmamızın, bu kaynaklarla olan paralelliği ve onlarla olan uyumluluğu nispetinde faydalı olacağını temenni ederim.

Bibliyografya

ABDÜ'L-FETTAH 'Aşur, *Menhecü'l-Kur'ân fi Terbiyeti'l-Müctema'*, et-tab'atü'l-ulâ. Kahire: Mektebetü'l-hanci, 1979.

ABDÜ'R-REZZAK b. Hemmam, *Tefsîr-ü Abdirrezzak*, Thk. Mahmud Muhammed b. Abduh, et-Rab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.

el-ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed el-Cerrahî, *Keşfü'l-hafa ve müzîlül-libas'an mâ iştehere mine'l-ahâdîsi 'alâ elsineti'n-nasi*. Beyrut: Darü İh-yai't-Türasi'l-Ârabî, 1351 .

el-ALÛSÎ, Şihabü'd-Din, Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîr-ri'l-Kur'ânî'l-Azîm ves-Seb'u'l-Mesanî*, Beyrut 1985.

el-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'alimü't-Tenzîl*, thk. Abdü'r-Rezzak el-Mehdî, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-'Arabî, 1420 h.

el-BEYDAVÎ Nasirü'd-Din Ebu Abdillâh, *Envarü't-Tenzîl ve Esrarü't-Te'vîl*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü'l-hayai Türasi'l-'Arabî, 1418 h.

el-BEYHAKÎ, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Horasanî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, et-Tab'atü's-Sâlise. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.

el-BUHARÎ, Muhammed b. İsmail Ebu Abdillâh, *el-Cami'us-Sahih*, Thk. Muhammed Züheyir b. Nâsır, et-Tabatü'l-Ûlâ. Bty. Darü Tavki'n-Necat, 1422.

EBÜ'L-A'LÂ el-Mevdudî, *Tehîmü'l-Kur'ân*, Trc. Muhammed Han Kayyanî, Yusuf Karaca, İkinci Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.

EBU DAVUD Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *Sünenü Ebi Davûd*, bsy. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

EBÜ'L-HASAN Mükatîl b. Süleyman, *Tefsîr-ü-Mükatîl b. Süleyman*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü İhyai't-Türasi'l-Ârabî, 1423 h.

EBU 'UBEYD Abdullah b. Asdî'l-Azîz el-Bekrî el-Endülüsî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Bsy.by.: Darü'l-Garb el-İslâmî, 1992.

EBÜ'S-SÛÛD EL-İMADÎ Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşadü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezaya'l-Kitab'il-Kerîm*, Beyrut: Darü İhyai't-Türas'il-Arabî, ts.

EL-ENBARÎ, *ez-Zahir fi Kelimati'n-Nas*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992.

EL-EZHERÎ Muhammed b. Ahmed, el-Herevî, *Tehzîbü'l-Luga*, c. XIII, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü'l-İhyai't-Türasi'il-Arabî, 2001

el-HAKÎM Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, en-Nisaburî, *el-Müstedrek*, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990 .

el-HAZİN Ebu Hasan Ali b. Muhammed, *Lübabü't-Te'vîl fi Me'ânî't-*

Tenzîl, et-Tab'atü'l-Ûlâ, Matbaatü'l-İstikame, Kahire 1955.

İBN-Ü EBÎ'D-DÜNYA, *el-Evliya*, thk. Muhammed es-Said b. Besyunî, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Müessesetü Kütübî's-Sakafe, 1413

İBN-Ü EBÎ HATEM, *Tefsîrû'l-Kur'ân'il-Azîm*, et-Tab'atü's-Salise, Süüdî Arabistan: Mektebetü Nezzar Mustafa el-Baz, 1419.

İBN-Ü KESÎR, Ebü'l-Fida İsmail, b. Ömer, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*,. et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü ihyai't-Türasi'l-Arabî, 1969.

İBN-Ü MANZÛR, *Lisanü'l-Arab*, et-Tab'atü's-Salise. Beyrut: Darü Sadr, h. 1414.

İBRAHİM Mustafa, ez-ZEYYAT Ahmed, *el-Mu'cemü'-Vesît*, bsy. Kahire: Darü'd-Da've, ts.

el-KURTUBÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensarî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, et-Tab'atü's-Salise. Kahire: Darü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1967.

el-KUŞEYRÎ, Abdü'l-Kerim b. Hevazin, *Tesîrû'l-Kuşeyrî*, Tah. İbrahim Besyûnî, et-Tab'atü's-salise. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyye, bty.

MUKATİL b. Süleyman, *Tefsîr-ü Mukatil b.Süleyman*, Thk. Mahmud Şahhate, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Dar-ü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1423.

MÜSLİM Ebu Hüseyin, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî, *el-Cami'us-Sahih*, bsy. İstanbul: Çağrı Yayınları, , 1992.

NURSÎ, Bediüzzaman Said. *İşaratü'l-icaz*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-, *Sözler*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-, *Lem'alar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-, *Mektubat*, İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-, *Şualar*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-, *Mesnevi-i Nuriye*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

-, *Münazarat*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat, 2001.

er-RAZÎ, Fahrü'd-Din Muhammed b. Ziyâü'd-Din, *Mefatihü'l-Gayb*, et-Tab'atü's-Salise. Beyrut: Darü-İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1420 h.

es-SÂBÛNÎ, Muhmmmed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. et-Tab'atü'l-ula. Kahire: Darüs-Sabûnî, 1997.

es-SA'LEBÎ, Ebu İshak, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşfü ve'l-Beyan*, 'An-Tefsîri'l-Kur'ân, tah. İbn 'Aşûr, et-Tab'atü'l-Ûlâ. Beyrut: Darü İhyai Türasi'l-Arabî, 2002.

SAİD HAVVA, *Terbiyetü'r-Ruhiyye*. et-Tab'atü'l-Ûlâ. Dimaşk: Darü'l-

Kütübi'l-Arabiyye.1979.

ES-SEFÎRÎ, *el-Mecalisü'l-Veîza fî Şerhi Ehadîs-i Hayri'l-Beriyye*, et-Tab'atü'l-Ûla. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

es-SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Bahrü'l-'Ulûm*, bsy., byy., bty.

SEYYÎD KUTUB. İbrahim Huseyn eş-Şaribî, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, et-Tab'atü's-Sabi'ate 'aşer. el-Kahire: Darü's-Şürûk, 1412.

es-SÛYUTÎ Celâlü'd-Din b. Abdurrahman b. Ebî Bekir, *ed-Dürrü'Mensur fîTefsîr bi'l-Me'sûr*, bsy. Beyrut: Sarü'l-Marife, ts.

EŞ-ŞEYBANÎ, *Müsned-ü Ahmed*, thk. Şuayb'ül-Erneut, et-Ab'atü'l-Ûla, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.

et-TABERANÎ, Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, et-Tab'atü'l-Ûla. Beyrut: Darü Türa's'l-'Arabî, 1985.

et-TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir *Cami'u'l-Beyan 'an Te'vili'l-Kur'ân*, bsy. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Babî el-Halebî 1986.

ET-TAYALİSÎ; *Müsned-ü Ebu Davud et-Tayalisî*, et-Tab'atü'l-Ûla. Mısır: Dar-ü Hicr, 1999.

et-TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa Ebu İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, bsy. Beyrut: Darü'l-Fikir, 1994.

YAHYA B. SELÂM b. Ebî Sa'lebe el-Kayrevanî, *Tefsîr-ü Yahya b. Selâm*, Thk. Dr. Hind Çelebî, et-Tab'atü'l-Ûla. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye ts.

YAZIR Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, bsy. İstanbul: Eser Yay. 1979

ez-ZEBİDÎ, Muammed Murtza el-Huseynî, *Tacü'l-'Arus, Min Cevâhiri'l-Kamus*, Kahire: Darü'l-Hidaye,ts.

ez-ZEMAHŞERÎ, Caru'llah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf*, et-Tab'atü's-Saniye. Kahire: Darü'l-Mushaf, 1977.